

CRNA GORA
MINISTARSTVO FINANSIJA

Direktorat za ekonomsku i razvojnu politiku

JESENJA ANALIZA MAKROEKONOMSKIH KRETANJA I STRUKTURNIH REFORMI – 2018.

Podgorica, decembar 2018.

81000 Podgorica, ul. Stanka Dragojevića br. 2
tel: +382 20 242 835; fax: +382 20 224 450; e-mail: mf@gov.me

SADRŽAJ

UVODNE NAPOMENE	1
1 MAKROEKONOMSKA KRETANJA.....	3
1.1 Umjeren i manje uravnotežen globalni rast	3
1.2 Snažan investicioni ciklus, od 2017. godine u najvećoj mjeri opredjeljuje ekonomske tokove u Crnoj Gori	4
1.3 Cijene nafte i primjena nove poreske regulative opredijelili kretanje inflacije.....	5
1.4 Eksterni sektor karakteriše trend rasta deficita i visok investicioni uvoz, uz rast izvozno orjentisanih sektora.....	6
1.5 Visok priliv stranih direktnih investicija značajno ublažio pad neto SDI.....	9
1.6 U finansijskom sektoru nastavljen rast kreditne aktivnosti, uz pad nekvalitetnih kredita	10
2 JAVNE FINANSIJE	13
2.1 Pozitivni trendovi u makroekonomskom okruženju doprinijeli su boljoj naplati prihoda budžeta za prva tri kvartala 2018.	13
2.2 Implementacija mjera fiskalne konsolidacije uz rast ekonomske aktivnosti doprinijeli smanjenju deficita javnih finansija	15
3 SEKTORSKE POLITIKE	17
3.1. SEKTOR PREDUZEĆA	17
3.1.1. Privatizacija i javno - privatno partnerstvo	17
3.1.2. Biznis okruženje.....	18
3.1.2.1. Unapređenje poslovnog ambijenta	18
3.1.2.2. Sektor malih i srednjih preduzeća	19
3.1.1 Mrežne industrije	19
3.1.3.1. Energetika.....	19
3.1.3.2. Saobraćaj	21
3.1.3.3. Informaciono-komunikacione tehnologije.....	24
3.2. Tržište rada i socijalna zaštita	25
3.2.1. Tržište rada	25
3.2.2. Obrazovanje i istraživanje.....	26
3.2.3. Penzijski i zdravstveni sistem.....	28
3.2.4. Socijalna zaštita	29
3.3. Prerađivačka industrija	30
3.4. Poljoprivreda i ruralni razvoj.....	31
3.5. Turizam.....	33
3.6. Zaštita životne sredine.....	34
3.7. Javna uprava	36

UVODNE NAPOMENE

Ministarstvo finansija, dva puta godišnje, priprema analizu makroekonomskih kretanja i strukturnih reformi, u kojoj se analiziraju kretanja osnovnih makroekonomskih indikatora (BDP, cijene, tržište rada, monetarni i eksterni sektor), kretanja u javnim finansijama i sektorskim politikama. U skladu sa Programom Vlade za IV kvartal i dostupnim podacima, ovom analizom prikazana su ekonomska kretanja u prvih devet mjeseci 2018. godine, pregled strukturnih politika i reformi ostvarenih u 2018. godini sa predlozima za njihovo unapređenje, u skladu sa kretanjima i potencijalnim izazovima iz domaćeg i međunarodnog okruženja, pri čemu su uvažavane preporuke Evropske komisije u vezi sa sprovođenjem i unapređenjem reformskih mjera i politika.

1 MAKROEKONOMSKA KRETANJA

Dostupni makroekonomski pokazatelji za devet mjeseci 2018. ukazuju na sličan obrazac rasta kao u prethodnoj godini, uz visok pozitivan doprinos domaće i visok negativan doprinos eksterne tražnje, rast zaposlenosti, pozitivne stope rasta potrošačkih cijena, visok priliv stranih direktnih investicija i pojačanu kreditnu aktivnost banaka.

1.1 Umjeren i manje uravnotežen globalni rast

Umjerena ekspanzija svjetskog ekonomskog rasta započetog sredinom 2016. godine nastaviće se, prema projekcijama MMF-a, i u periodu 2018-2019. U oktobarskom izvještaju o izgledima svjetske ekonomije¹, konstatuje se da će rast biti manje uravnotežen, dok će u nekim razvijenim ekonomijama dostići svoj vrhunac. Globalni rast je sada projektovan na nivou 3,7% za 2018. i 2019. godinu, što je 0,2 procentna poena niže u obje godine od aprilskih projekcija. Najveći uticaj ovakvom revidiranju imaće primjena mjera trgovinskih restrikcija između SAD i Kine, kao i između SAD i drugih važnih trgovinskih partnera. Rast je aprilskim projekcijama takođe bio preoptimističan i za eurozonu, čiji je rast za 2018. i 2019. revidiran za 0,4 procentna poena, odnosno 0,1 p.p, usljed nesigurnosti po pitanju Brexita, spora sa Italijom oko određivanja budžeta za 2019, kao i sverastućeg euroskepticizma u pojedinim državama članicama.

Kada su u pitanju razvijene ekonomije, projekcije ukazuju na silazni trend rasta, usljed slabljenja fiskalnog stimulusa i nešto slabijeg rasta produktivnosti od očekivanog, i približavanje potencijalnom nivou, imajući u vidu da su u proteklom periodu ostvarivale rast iznad potencijalnog u stanju iznad pune zaposlenosti. Takođe, usljed pojačanja trgovinskih tenzija i nesigurnosti svjetskih politika, finansijski uslovi bi se mogli u brzom roku pogoršati. Nedavno povećana kamatna stopa FED-a mogla bi, u kombinaciji sa unutrašnjim faktorima, značajno uticati na velika tržišta u ekspanziji i razvoju, poput Turske, Argentine, Irana, Brazila i Meksika.

Cijene sirove nafte na svjetskoj berzi će prema projekcijama MMF-a u 2018. blago porasti u odnosu na prethodnu godinu, dok će u narednim godinama postepeno padati, uprkos povlačenju SAD iz nuklearnog sporazuma sa Iranom, i pritiska na međunarodne partnere da obustave uvoz iranske nafte. Bazna inflacija u razvijenim zemljama ostaje ispod targeta kada su u pitanju eurozona i Japan, dok je u SAD nešto bliža targetu od 2,5%, uslovljena državnom intervencijom i smanjivanjem poreza.

Za razliku od ostalih svjetskih ekonomija, rast je za većinu zemalja Zapadnog Balkana revidiran naviše, uz zadržavanje izgleda stabilnog rasta u 2018. i 2019. godini. Svjetska banka je u posljednjem redovnom izvještaju za ekonomije ZB² povećala izgleda rasta ekonomije regiona za 0,3 p.p. u 2018. godini, tako da će rast dostići 3,5%, vođen snažnim povećanjem javnih investicija i većom privatnom potrošnjom. Za Crnu Goru, projektovan je rast od 3,8% u 2018, i veći je za 1 p.p. u odnosu na aprilske projekcije, kao rezultat snažne investicione aktivnosti u zemlji, po osnovu ulaganja u energetsom i sektoru turizma, kao i gradnje prioritetne dionice autoputa. Prikaz projekcija rasta BDP-a zemalja Zapadnog Balkana dat je u sljedećoj tabeli:

¹ IMF World economic outlook, october 2018

² WB, Regular economic report, fall 2018

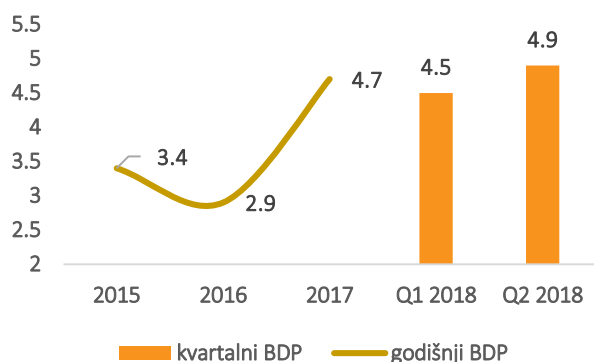
Tabela 1 Projekcije realnog rasta BDP-a za zemlje Zapadnog Balkana

Realna stopa rasta BDP-a	Svjetska banka		MMF		Evropska Komisija	
u %	2018	2019	2018	2019	2018	2019
Crna Gora	3.8	2.8	3.7	2.5	3.9	2.8
Srbija	3.5	3.5	4.0	3.5	4.1	3.8
Albanija	4.0	3.6	4.0	3.7	4.1	3.9
Bosna i Hercegovina	3.2	3.4	3.2	3.5	-	-
Kosovo	4.0	4.5	4.0	4.0	-	-
BJR Makedonija	2.5	2.9	1.6	2.6	2.1	2.8

izvori: Svjetska banka redovni ekonomski izvještaj, jesen 2018; MMF svjetski ekonomski izgledi, oktobar 2018; Evropska komisija ekonomske projekcije, jesen 2018.

1.2 Snažan investicioni ciklus, od 2017. godine u najvećoj mjeri opredjeljuje ekonomske tokove u Crnoj Gori

Grafik 1 BDP, realni rast u %

Konačni podaci Monstat-a pokazuju da je crnogorska ekonomija u 2017. godini ostvarila realni rast BDP-a od 4,7%, što je znatno iznad prvobitnih projekcija Vlade. Procjene kretanja ekonomije tokom godine, su tri puta revidirane "naviše". Snažan rast se nastavlja i u 2018. godini. Prema preliminarnim podacima MONSTAT-a, realni rast ekonomije u prvom i drugom kvartalu 2018. iznosio je 4,5% i 4,9%, respektivno, pa je shodno tim pokazateljima, rast ekonomije za pola godine iznosio 4,8%. Gledano po djelatnostima, najznačajniji rast bilježi sektor građevinarstva sa rastom izvršenih građevinskih radova od 40,4% i

izvršenih efektivnih časova rada od 20,3%. Industrijska proizvodnja je povećana 36,1%, prvenstveno usljed rasta proizvodnje električne energije od 117,8%. Rast prometa u sektoru maloprodaje realno je veći 3,9%, dok je broj noćenja turista u kolektivnom smještaju bio veći za 11,7%.

Dinamika komponenti BDP-a sa potrošne strane, pokazuje da je realna potrošnja domaćinstava za pola godine veća za 2,1%, podstaknuta rastom kredita stanovništvu i prihodima od turizma, dok investicije u fiksni kapital bilježe rast od 27,9%, kao rezultat realizacije infrastrukturnih projekata i projekata u oblastima energetike i turizma. Realan rast izvoza roba i usluga je iznosio 18,5%, a rast uvoza roba i usluga 11,3%. Najznačajniji pozitivan doprinos rastu ekonomije za pola godine dale su bruto investicije u fiksni kapital (7,5 p.p.) i izvoz roba i usluga (5,9 p.p.), dok je uvoz roba i usluga "oduzeo" rastu 8,1 procentnih poena. Efekti fiskalne konsolidacije na privatnu potrošnju su kratkoročni i ublaženi su rastom zaposlenosti u privatnom sektoru i većim obimom novoodobrenih kredita.

Dostupni indikatori za treći kvartal pokazuju da se trend ekonomskog rasta nastavlja. U objektima kolektivnog smještaja za devet mjeseci je ukupno registrovano 926,7 hilj. turista, koji su ostvarili 3,8 mil. noćenja, što je povećanje od 12,4 i 7,5%, respektivno. Učešće stranih turista je i dalje dominantno i iznosi 90,3%. U strukturi noćenja ino turista, najveće je učešće gostiju iz Srbije (15,0%), Rusije (14,2%) i Francuske (8,6%). Evidentan je trend smanjenja učešća noćenja turista iz Srbije i Rusije, sa 36,2% za devet mjeseci 2017, na 29,2% za isti period 2018, dok raste učešće zemalja Zapadne Evrope, sa 32,2% za devet mjeseci 2017, na 37,3% za devet mjeseci tekuće godine. Kontinuirano ulaganje u turizam

rezultiralo je povećanjem kvaliteta i kvantiteta smještajnih kapaciteta. Od početka godine otvoreno je 25 novih hotelskih objekata, od koji šest hotela sa 5 zvjezdica i devet hotela sa 4 zvjezdice. Prema preliminarnim podacima Centralne banke, prihodi od turizma (ino turisti) za devet mjeseci iznosili su 930,0 mil.€, što je rast od 8,3% u odnosu na isti period prošle godine, čime smo već dostigli nivo prihoda ostvaren prošle godine.

Tabela 2 Makroekonomski indikatori januar-septembar 2018.

Industrija rast u %	24,4
Noćenja turista rast u %	7,5
Promet u trgovini na malo, realni rast	3,0
Vrijednost izvršenih građ.radova rast u %	31,5
CPI, prosječan rast tokom perioda	2,9
Izvoz robe, mil.€	312,7
Uvoz robe, mil.€	1.839,8
Stopa nezaposlenosti, ARS treći kvartal	14,1
Prosječna zarada (neto) u €	510
Prosječna penzija u €	284
Deficit robne razmjene, mil.€	-1.527,1
Deficit tekućeg računa, mil.€	-416,6
Neto SDI, mil.€	218,4

izvori: Monstat, CBCG

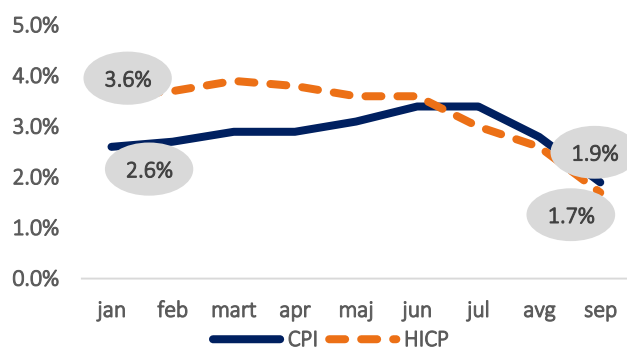
Industrijska proizvodnja za devet mjeseci bilježi rast od 24,4%, dominantno kao rezultat povećane proizvodnje električne energije (84,8%), čemu su pogodovali povoljni vremenski uslovi, i novih kapaciteta u proizvodnji struje (vjetroelektrana Krnovo). Vrijednost građevinskih radova za devet mjeseci veća je 31,5%, dok je promet u maloprodaji bio realno veći za 3,0%.

Na osnovu ostvarenja za pola godine, dostupnih indikatora za treći kvartal i očekivanih kretanja u četvrtom kvartalu, procjenjuje se da će rast ekonomije za 2018. godinu dostići 4,1%.

1.3 Cijene nafte i primjena nove poreske regulative opredijelili kretanje inflacije

Najveći uticaj na inflaciju imali su rast cijena nafte na globalnom nivou, koji se, uz slabljenje eura u odnosu na dolar, sa eksternog tržišta kontinuirano „prelivao“ na rast cijena goriva u Crnoj Gori, i primjena nove poreske regulative (povećanje opšte stope PDV-a sa 19 na 21%, i akciza na duvan i alkoholna i gazirana pića sa dodatkom šećera), sa domaćeg tržišta. Mjesečna dinamika kretanja

Grafik 2 Inflacija 2018, godišnji rast

potrošačkih cijena u 2018. godini ukazuje na pozitivne stope godišnjeg rasta u svim mjesecima, uz opadajući trend na kraju perioda. Najveća stopa zabilježena je u junu i julu (3,4%), dok je najniža registrovana u septembru (1,9%). Rast cijena je zabilježen u deset od ukupno dvanaest kategorija koje čine 89,1% ukupne potrošačke korpe. Godišnja stopa inflacije u septembru iznosila je 1,9%, dok je prosječna za period januar-septembar bila 2,9%. Poređenja radi, stopa inflacije u

Evropskoj uniji i Euro području u septembru 2018. godine iznosila je 2,2 i 2,1%, respektivno. Sve zemlje su zabilježile pozitivne stope, pri čemu je najveća zabilježena u Rumuniji (4,7%) a najniža u Grčkoj (1,1%).

Najveći doprinos ukupnoj inflaciji u septembru *Grafik 3 Uticaj na godišnju inflaciju u septembru, u p.p.*

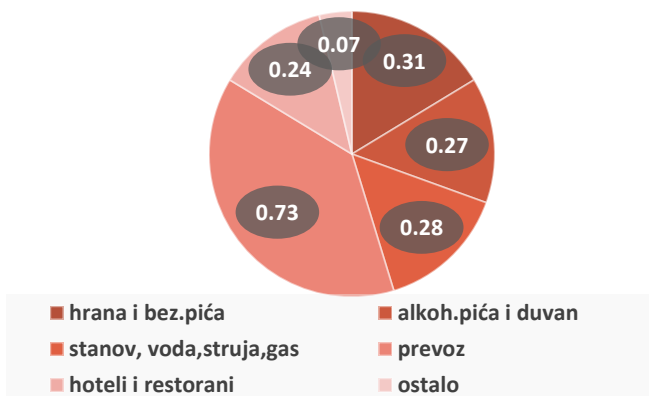
(0,73 p.p) dale su cijene u kategoriji prevoz, sa rastom od 6,4%, najviše kao rezultat rasta cijena goriva i maziva od 11,5%. Cijene nafte na svjetskom tržištu u 2018. godini bilježe kontinuirani rast, od 69,1\$ po barelu u januaru, do 78,9\$, u septembru što je povećanje od 14,2%, dok povećanje u odnosu na cijene nafte iz septembra prošle godine iznosi 40,4%.

Značajan doprinos (0,31 p.p) ukupnoj inflaciji u septembru dale su i cijene iz kategorije "hrana i bezalkoholna pića" sa rastom od 0,7%, čemu je najviše doprinio rast cijena

povrća, mlijeka, sira i jaja. Od septembra se primjenjuju niže akcize na duvan (vraćene su na nivo iz avgusta prošle godine), što je dijelom uticalo na nižu godišnju stopu inflacije u septembru (1,9%) u odnosu na istu zabilježenu prethodnog mjeseca (2,8%). Cijene proizvođača industrijskih proizvoda bilježe rast od 1,4%, što je u najvećoj mjeri rezultat rasta cijena u sektoru snadbijevanje električnom energijom, gasom i parom od 4,4%. Izvozne cijene za devet mjeseci veće su 2,3%, usljed rasta cijena u sektoru prerađivačka industrija (2,7%), čemu je najviše doprinio rast cijena osnovnih metala od 5,1%. Uvozne cijene povećane su 1,6%, usljed rasta cijena koksa i derivata nafte od 6,7%.

Imajući u vidu kretanje faktora koji opredjeljuju inflaciju do kraja godine, procjenjuje se da će prosječna inflacija u Crnoj Gori za 2018. godinu iznositi 2,9%.

Uticaj na godišnju inflaciju u septembru (u p.p)

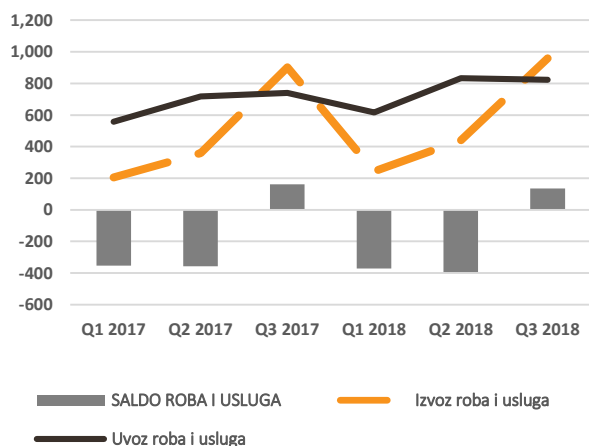
1.4 Eksterni sektor karakteriše trend rasta deficita i visok investicioni uvoz, uz rast izvozno orjentisanih sektora

Deficit tekućeg računa u periodu januar-septembar 2018. povećan je za 32,2%, kao posljedica većeg spoljnotrgovinskog deficita i smanjenja suficita na računu primarnih dohodaka. Povećanje eksternog disbalansa odražava visoku uvoznju zavisnost tokom izgradnje autoputa i drugih investicionih projekata.

I pored boljih izvoznih performansi, usljed rasta uvoza roba, nastavljeno je produbljivanje neravnoteže u robnoj razmjeni sa inostranstvom, što je rezultiralo deficitom u iznosu od 1,5 mlrd.€ ili 12,6% više na godišnjem nivou. Veća potražnja iz EU, glavnog trgovinskog partnera Crne Gore, kao i veće cijene proizvoda rezultirali su rastom izvoza (11,3%). Međutim, rastom lične i investicione potrošnje i uvoz je značajno povećan (12,4%), što umanjuje izgleda za poboljšanje trgovinskog bilansa.

U međunarodnoj razmjeni usluga, suficit je povećan 11,2%, kao rezultat rasta prihoda po osnovu transporta 19,1% i turizma 8,3%. Procijenjeni prihodi od turizma u vrijednosti od 930 mil.€ čine 70% ukupnih prihoda od usluga. Druga najvažnija prihodna stavka je transport u vrijednosti od 229 mil.€. Rashodi od usluga su veći za 14,9%, usljed povećanja rashoda transportnih usluga po osnovu prevoza uvezene robe (rast 10,2%), dok su rashodi profesionalnih, konsalting, tehničkih, trgovinskih i ostalih poslovnih usluga povećani 13,3%.

Grafik 4 Bilans roba i usluga, u mil.€

Neto izvoz je zadržao negativan trend zbog slabe produktivnosti i očekivanog rasta investicija koji podstiču uvoz, posebno mašina i uređaja za nove infrastrukturne objekte. Na drugoj strani, snažan učinak turizma i izvoza metala, kao odgovor na veću potražnju iz EU, djelimično je kompenzovao još uvijek veliki rast uvoza, pa se za 2018. predviđa smanjenje negativnog doprinosa neto izvoza realnom rastu BDP-a.

Suficit na računu primarnih dohodaka je smanjen za 59,1%, zbog brže dinamike rasta rashoda (41,0%) od prihoda (6,8%). Najveći dio prihoda odnosio se na kompenzacije zaposlenih

u iznosu od 198,0 mil.€. Rashodi po osnovu međunarodnih ulaganja iznosili su 158,7 mil.€, dok se 32,7 mil.€ odnosilo na zarade nerezidenata zaposlenih u Crnoj Gori. Isplaćene kamate na dug iznosile su 102,9 mil.€ ili 13,6% više, dok je odliv po osnovu isplaćenih dividendi iznosio 55,0 mil.€ sa rastom od 93,2%.

Na računu transfera zabilježen je suficit u iznosu od 184,5 mil.€, što je 13,0% više, kao rezultat rasta doznaka iz inostranstva i ubrzanja isplata EU sredstava.

Tabela 3 Tekući račun platnog bilansa u mil.€

	2017	januar-septembar 2017	Januar-septembar 2018	Promjena u %
TEKUĆI RAČUN	-691.7	-315.2	-416.6	32.2
SALDO ROBA I USLUGA	-1007.9	-548.8	-629.8	14.8
Robe	-1860.1	-1355.9	-1527.1	12.6
Izvoz, f.o.b.	382.4	280.9	312.7	11.3
Uvoz, f.o.b.	2242.5	1636.8	1839.8	12.4
Usluge	852.2	807.1	897.3	11.2
Prihodi	1382.6	1184.5	1331.0	12.4
Rashodi	530.4	377.3	433.7	14.9
3. Primarni dohodak	87.8	70.3	28.8	-59.1
3.1. Prihodi	273.9	205.4	219.3	6.8
3.2. Rashodi	186.1	135.1	190.5	41.0
4. Sekundarni dohodak	228.4	163.3	184.5	13.0
4.1. Prihodi	303.8	217.1	238.3	9.7
4.2. Rashodi	75.4	53.9	53.8	-0.1

izvor:CBCCG

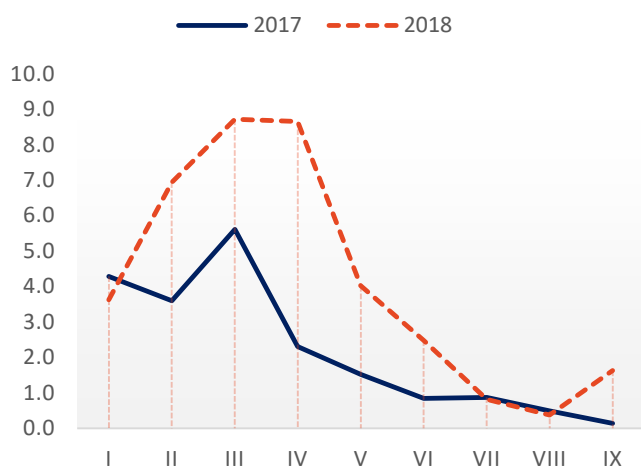
Negativni trendovi kod uvoza roba i primarnih dohodaka mogu imati nepovoljne implikacije na formiranje raspoloživog BDP-a i ukupnu agregatnu tražnju crnogorske ekonomije. Navedena kretanja do kraja godine moglu negativno uticati na rast BDP-a, kao i potrebu veće participacije direktnih i indirektnih stranih investicija kod uravnoteženja platnog bilansa. Procjenjuje se da će deficit tekućeg računa u 2018. godini dostići 18,1% BDP-a, što je 2,0 p.p. više u odnosu na 2017.

Spoljnotrgovinska razmjena u periodu januar–septembar 2018, prema preliminarnim podacima Monstata, iznosila je 2,2 mlrd.€, što je za 11,6% više u odnosu na isti period 2017. Povećanje uvoza, koji je prvenstveno vezan za izgradnju autoputa generisao je povećanje spoljnotrgovinskog deficita za 13,7% i njegovu vrijednost u iznosu od 1,6 mlrd.€. Pokrivenost uvoza izvozom iznosila je 15,4%, što je za 0,9 procentna poena niže u odnosu na devet mjeseci 2017. Izvoz je vrijedio 291,2 mil.€, a uvoz 1,9 mlrd.€, što je više za 6,3% i 12,5%, respektivno.

Spoljnotrgovinska pozicija na strani izvoza je evidentno bolja, usljed prisutnih pozitivnih promjena u segmentu izvozne proizvodnje metalske industrije i pozitivnog energetskog bilansa.

Grafik 5 Izvoz električne energije, u mil.€

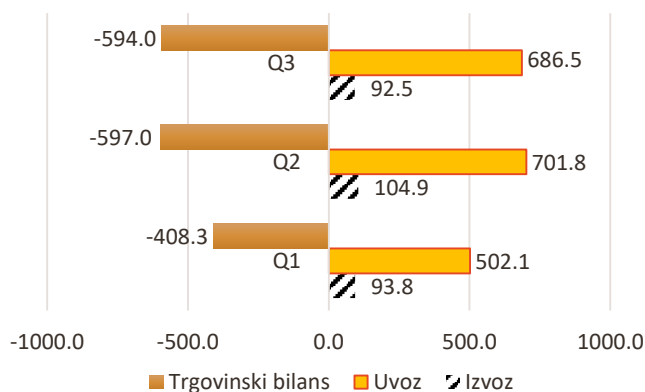

Izvoz električne energije je povećan za 89,6%, dok je istovremeno uvoz smanjen 63,4%, čemu je doprinio rast obima proizvodnje električne energije od 91,3%, usljed povoljnih klimatskih uslova i povećanja kapaciteta. Po osnovu realizovanog izvoza aluminijuma, ostvaren je rast od 10,2%, kao rezultat povećanja fizičkog obima proizvodnje i rasta berzanske cijene aluminijuma u prosjeku 12,2%. Rast izvoza hemijskih proizvoda za 74,7% rezultat je uvođenja nove linije farmaceutskih proizvoda namijenjenih za izvoz.

Vrijednosni pokazatelji ukazuju da je izvoz plute i drva, koji čini 6,5% ukupnog izvoza, smanjen za 8,8% zbog pada proizvodnje 13,0%, kao i primjene Uredbe o zabrani izvoza šumskih sortimenata.

U strukturi **uvoza**, najviše su zastupljene mašine i transportni uređaji, proizvodi od metala i nemetalnih minerala, gvožđe i čelik, hrana i žive životinje i razni gotovi proizvodi. Godišnjem rastu uvoza značajno je doprinio uvoz mašina i transportnih uređaja sa rastom od 102,0 mil.€, pri čemu je uvoz pogonskih mašina i uređaja povećan za 42,0 mil.€, električnih mašina, aparata i uređaja 30,0 mil.€ i drumskih vozila za 21,0 mil.€. Na drugoj strani, uvoz električne energije je smanjen za 38,0 mil.€.

Grafik 6 Spoljnotrgovinska razmjena za tri kvartala 2018, u mil.€

Kvartalna dekompozicija robne razmjene ukazuje na nagli porast vrijednosti izvoza u drugom kvartalu (23,3%), sa najvećom amplitudom u junu mjesecu. Prvenstveno jača izvoz električne energije sa međugodišnjim rastom u Q1 od 43%, Q2 preko tri puta i Q3 sa rastom od 88%.

U uslovima povećane domaće tražnje u cilju potrošnje ili privatnog i javnog investiranja, rast uvoza po kvartalima iznosio je 10,0%, 15,1% i 10,6%, respektivno. Najveći doprinos rastućem trendu dao je uvoz mašina i transportnih uređaja, sa

međugodišnjim rastom po kvartalima 35,4%, 28,7% i 18,5%, respektivno. Visok rast u prvom kvartalu podstaknut je uvozom pogonskih mašina i uređaja, čija je vrijednost povećana za 22,2 mil.€ u odnosu na prvi kvartal 2017. Spoljno trgovinska razmjena sa državama članicama EU ostvarila najveći izvoz (46,0% ukupnog izvoza) i uvoz (48,4% ukupnog uvoza). Izvoz je porastao 36,2% u zemlje EU-28, glavno izvozno tržište aluminijuma i reeksporta električne energije, a uvoz 14,8%, dok je robna razmjena sa potpisnicama CEFTE ostala na nivou prethodne godine. Pojedinačno, najviše robe je izvezeno u Srbiju (63,7 mil.€), Mađarsku (36,9 mil.€), Bosnu i Hercegovinu (22,3 mil.€) i Sloveniju (19,9 mil.€), dok su najznačajniji spoljnotrgovinski partneri u uvozu bili Srbija (370,5 mil.€), Kina (201,4 mil.€), Njemačka (166,7 mil.€), Italija (143,1 mil.€) i Grčka (120,1 mil.€).

1.5 Visok priliv stranih direktnih investicija značajno ublažio pad neto SDI

Ukupan priliv stranih direktnih investicija u periodu januar-septembar 2018. iznosio je 588,8 mil.€, što je 43,7% više nego u 2017. Rast ukupnog priliva rezultat je povećanih ulaganja u vlasnički kapital, (ulaganja u kompanije i banke i ulaganja u nekretnine su bila veća za 63,3%), pri čemu su ulaganja u kompanije i banke povećana za 98,0%, dok su ulaganja u nekretnine povećana za 25,2%. Takođe, evidentiran je rast ulaganja u formi interkompanijskog duga, tj. po osnovu kredita između vlasnički povezanih kompanija za 15,0%. Zabilježeni neto priliv stranih direktnih investicija u posmatranom periodu iznosio je 218,4 mil.€, što je 29,9% manje u odnosu na 2017. godinu. Smanjeni neto priliv prevashodno je opredijeljen visokim odlivom, i iznosio je 370,4 mil.€, što je rezultat povlačenja vlasničkih ulaganja jedne velike kompanije.

Tabela 4 Struktura ukupnog priliva SDI u Crnoj Gori, u 000 €

	jan- sept 2017	jan-sept 2018 ³	razlika
Investicije u kompanije i banke	117,117.1	231,873.3	114,756.2
Interkompanijski dug	177,202.3	203,795.7	26,593.3
Nekretnine	106,690.4	133,573.3	26,882.9
Ostalo	8,700.8	19,555.3	10,854.6
Ukupan priliv	409,710.6	588,797.6	179,087.0
Ukupan odliv	98,089.0	370,411.8	272,322.8
Neto SDI	311,621.6	218,385.8	-93,235.8

izvor: CBCG

Deficit tekućeg i kapitalnog računa za period januar-septembar 2018. godine u iznosu od 416,7 mil.€ pokriven je, najvećim dijelom, neto prilivom stranih direktnih investicija u procentu od 52,4%, dok je ostatak pokriven neto prilivima portfolio i ostalih investicija, i sredstvima rezervi. Po osnovu portfolio investicija, zabilježen je neto priliv od 102,8 mil.€, usljed većeg zaduživanja države emisijom obveznica na međunarodnom tržištu kapitala. Po osnovu ostalih investicija, ostvaren je neto priliv u iznosu od 173,4 mil.€, usljed povećanja obaveza po osnovu uzetih kredita, uz veće zaduživanje države, banaka i ostalih sektora, kao i povećanja depozita banaka u inostranstvu. Sredstva rezervi u 2017. povećana su za 212,2 mil.€ u odnosu na stanje 31.12.2017. Neto greške i omaške povećane za 119,2mil.€ u odnosu na uporedni period 2017. godine.

Tabela 5 Kapitalni i finansijski račun, u mil.€

	(Q1+Q2+Q3) 2017	(Q1+Q2+Q3) 2018	razlika	%
KAPITALNI RAČUN	0	0	-45	-36,6
SALDO TEKUĆEG I KAPITALNOG RAČUNA (neto pozajmljivanje (+)/neto zaduživanje (-))	-315,2	-416,7	-101,5	32,2
FINANSIJSKI RAČUN	-300,1	-282,4	17,1	-5,9
Direktne investicije, neto (=aktiva-obaveze)	-311,6	-218,4	93,2	-29,9
Portfolio investicije, neto (=aktiva-obaveze)	-13,6	-102,8	-89,2	654,5
Ostale investicije, neto (=aktiva-obaveze)	37,3	-173,4	-210,7	-564,7
Rezerve CBCG (povećanje (+)/smanjenje (-))	-42,2	212,2	224,4	-1.843,3
NETO GREŠKE I OMAŠKE	15,1	134,3	119,2	789,6

Izvor: CBCG

³ Preliminarni podaci

1.6 U finansijskom sektoru nastavljen rast kreditne aktivnosti, uz pad nekvalitetnih kredita

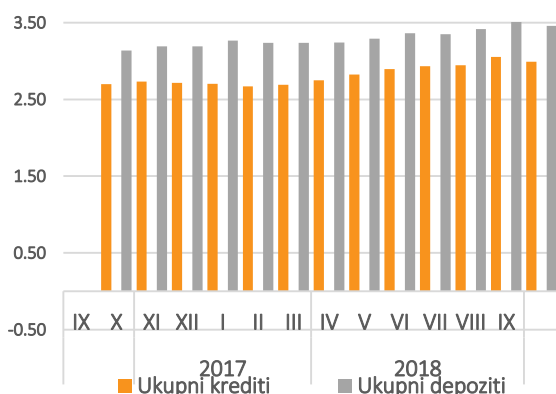
Bankarski sistem u prvih devet mjeseci 2018. godine je profitabilan i stabilan, što se odrazilo na rast svih ključnih **monetarnih** pokazatelja. Visoki parametri likvidnosti ukazuju da je kreditna aktivnost na manjem nivou od očekivanog, iako je snažno podstaknut ekonomski rast i ojačana makroekonomska stabilnost. Nastavljen je trend pada nekvalitetnih kredita i kamatnih stopa koje se trenutno nalaze na istorijskom minimumu. Stabilnost bankarskog sektora podržana je adekvatnom kapitalizacijom, s obzirom da koeficijent solventnosti od 17,15% značajno prevazilazi zakonom propisani minimum od 10%. Finansijski rezultat na nivou sistema je pozitivan, i na kraju septembra iznosi 29,9 mil.€.

Depoziti predstavljaju stabilan i dominantan izvor finansiranja bankarske aktivnosti, sa učešćem od 78,4% u strukturi pasive. Ukupni depoziti banaka kontinuirano rastu, te su na kraju septembra ove godine dostigli rekordan iznos od 3.459,3 mil.€ i ostvarili rast od 10,3% na godišnjem nivou. Na depozite stanovništva odnosilo se 1.308,7 mil.€, čime su ostvarili rast od 9,3%, dok se na depozite nefinansijskog sektora odnosilo 1.143,8 mil.€ i bilježe rast od 5,9% na godišnjem nivou. Ročna struktura depozita nije zadovoljavajuća s obzirom da se na depozite po viđenju odnosi 66% ukupnih depozita, a na oročene depozite 33,5%. Sa aspekta raspoloživosti dugoročnih izvora finansiranja situacija je nepovoljnija ako se ima u vidu da kratkoročni depoziti (do jedne godine) čine 83,9% ukupnih depozita, a oročeni depoziti preko tri godine svega 3,0% ukupnih depozita.

Ukupna aktiva banaka iznosila je 4.412,6 mil.€ na kraju septembra 2018. godine i ostvarila je rast od 7,7% u odnosu na isti period prethodne godine. U strukturi aktive najveći dio se odnosi na kredite i potraživanja od klijenata i banaka (67,8%). Većina kreditiranja je koncentrisana kod stanovništva (41,6%) i privrede (33,9%).

Ukupni krediti banaka iznosili su 2.989,6 mil.€ na kraju septembra 2018. i ostvarili su rast od 10,7% na godišnjem nivou. Na oporavak kreditiranja ukazuje i podatak da su sve banke u sistemu ostvarile rast

Grafik 7 Ukupni krediti i depoziti, u mlrd.€

kredita u tekućoj godini, dok je na godišnjem nivou rast zabilježen kod jedanaest banaka. Ukupan dug sektora stanovništva po osnovu kredita uzetih od banaka iznosio je 1.215 mil.€, pri čemu je ostvaren rast od 10,7% na godišnjem nivou. Zaduženost privrede po ovom osnovu iznosila je 1.014,8 mil.€ i ostvarila je rast od 9,7% na godišnjem nivou.

Tokom devet mjeseci 2018. godine, ukupni novoodobreni krediti su iznosili 858,2 mil.€, i povećani su za 10,1% u odnosu na isti period prethodne godine. Od navedenog iznosa, na sektor privrede odnosi se 362,8 mil.€ ili 42,3 %,

što predstavlja rast od 5,0%. U istom periodu, novoodobreni krediti fizičkim licima iznosili su 360,8 mil.€ ili 42,0% i zabilježili su pad od 0,1%.

Nastavljen je pozitivan trend smanjenja nekvalitetnih kredita na agregatnom nivou, što je od posebnog značaja kada se ima u vidu da se od 01.01.2018. primjenjuje međunarodni standard finansijskog izvještavanja (MSFI 9). Nekvalitetni krediti i potraživanja su na kraju septembra iznosili 200,6 mil.€, odnosno 6,7% ukupnih kredita i potraživanja. Ovaj pokazatelj bilježi pad od 0,6 p.p. u odnosu na decembar 2017, dok na godišnjem nivou bilježi pad od 0,7 p.p.

Da je kreditni rizik sve manje sistemski izazov, a više individualni, čije rješavanje zahtijeva racionalizaciju troškova poslovanja pojedinih banaka, dodatno potvrđuje i kretanje kamatnih stopa, čiji je trend smanjenja započeo u posljednjem kvartalu 2014. godine i nastavljen i u ovoj godini. Tako je prosječna ponderisana efektivna kamatna stopa (PPEKS) na ukupno odobrene kredite nastavila višegodišnji

opadajući trend (9,57% u septembru 2014.), i u septembru 2018. dostiže istorijski minimum od 6,40%. U odnosu na septembar 2017, ova stopa je bila manja za 0,58 p.p. PPEKS na kredite odobrene privredi iznosila je 5,28%, i ostvarila je pad od 0,61 p.p. na godišnjem nivou, dok je PPEKS na kredite odobrene fizičkim licima iznosila 7,93%, i ostvarila je pad 0,36 p.p.

PPEKS na ukupne depozite (pasivna kamatna stopa) iznosila je 0,58% u septembru 2018, i niža je za 0,17 p.p. na godišnjem nivou. PPEKS na depozite pravnih lica iznosila je 0,35%, i ostvaruje pad od 0,11 p.p.

Jedan od hroničnih problema sa kojima se suočava privreda je visoka nelikvidnost, što potvrđuje podatak da je krajem septembra 2018, od ukupno 68.869 pravnih lica i preduzetnika, nelikvidno bilo 17.154 ili 24,9%. Vrijednost duga po osnovu izvršene blokade iznosila je 654,1 mil.€, što predstavlja rast od 4,6% na godišnjem nivou.

S obzirom na visoku likvidnost bankarskog sektora, stabilan depozitni potencijal i smanjenje nivoa nekvalitetnih kredita očekuje se nastavak rasta kreditne aktivnosti banaka i podrška realnom sektoru u narednoj godini. U 2018. godini je produžena primjena Zakona o sporazumnom finansijskom restrukturiranju dugova prema finansijskim institucijama do maja 2019, koji predstavlja osnovu projekta "Podgorički pristup" za rješavanje NPL-a. Efekti primjene ovog Zakona su već evidentni, s obzirom da je do kraja septembra ove godine restrukturirano 36,7 mil.€ kredita, od čega se na pravna lica odnosi 35,1 mil.€ ili 95,7%, a na fizička lica 1,6 mil.€, ili 4,3%.

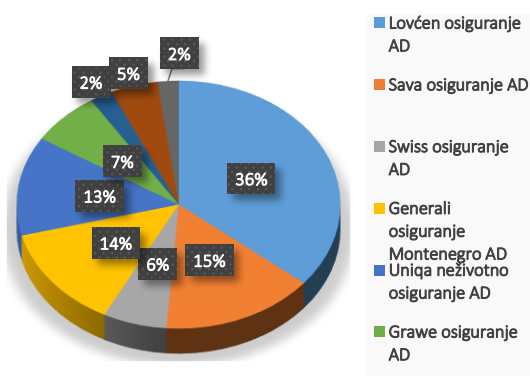
Centralna banka Crne Gore je 7.decembra 2018. uvela privremenu upravu u Atlas banci i IBM banci, u cilju zaštite interesa deponenata i sprečavanja daljeg pogoršanja finansijske situacije u ovim bankama. Uvođenje privremene uprave je rezultat kontrole poslovanja ovih banaka, koja je pokazala da kapital kojim ove banke raspolažu ne odgovara nivou rizika njihovog poslovanja.

U cilju jačanja stabilnosti finansijskog sistema i usklađivanja sa pravnom regulativom Evropske Unije u oblasti finansijskih usluga, u drugom kvartalu 2018. je usvojen podzakonski okvir za sprovođenje Zakona o finansijskom lizingu, faktoringu, otkupu potraživanja, mikrokreditiranju i kreditno-garantnim poslovima. U 2019. se planira donošenje Zakona o sanaciji kreditnih institucija kojim će se implementirati Direktiva o uspostavljanju okvira za oporavak i sanaciju kreditnih institucija i investicionih društava 2014/59 EU (tkzv. BRRD direktiva); donošenje Zakona o kreditnim institucijama koji će se uskladiti sa odgovarajućim direktivama EU, kao i Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o stečaju i likvidaciji banaka.

Kretanja u sektoru **osiguranja** ukazuju na stabilnost i pozitivne stope rasta, uz dominaciju obaveznih oblika osiguranja. Iako postoji prostor za dalji razvoj ovog finansijskog segmenta, tržište osiguranja je i dalje na relativno niskom nivou razvoja i značajno ispod prosjeka zemalja EU.

Ostvarena bruto premija osiguravajućih društava u Crnoj Gori, za devet mjeseci ove godine, iznosila je 64,9 mil.€ i povećana je za 6,0% u odnosu na isti period prethodne godine. Posmatrano prema grupama osiguranja, ovaj rast je generisan rastom premije neživotnog osiguranja, koja je iznosila 54,4 mil.€ i povećana je za 5,8%, dok je premija životnog osiguranja iznosila 10,4 mil.€ i ostvarila je rast od 6,1%, u poređenju sa istim periodom prethodne godine. Na tržištu osiguranja dominantno učešće u ukupnoj tržišnoj bruto fakturiranoj premiji u kontinuitetu ostvaruje neživotno osiguranje, koje iznosi 83,8%. Životno osiguranje, i pored konstatnog rasta, je i dalje na relativno niskom nivou razvoja i ostvaruje učešće od 16,1%. U strukturi bruto premije neživotnih osiguranja, dominantno učešće od 51,4% odnosilo se na premije osiguranja od odgovornosti za upotrebu motornih vozila, osiguranje od posljedica nezgode 15,1% i ostala osiguranja imovine 9,3%. U strukturi životnog osiguranja, najveće učešće od 89,4% imalo je osiguranje života, zatim dopunsko osiguranje lica uz osiguranje života od 10,1%. Na crnogorskom tržištu osiguranja posluje devet društava za osiguranje, od čega se pet društava bavi poslovima neživotnih osiguranja, dok poslove životnog osiguranja obavlja četiri društva.

Grafik 8 Učešće osigurav. društava u ukupnoj premiji, u %

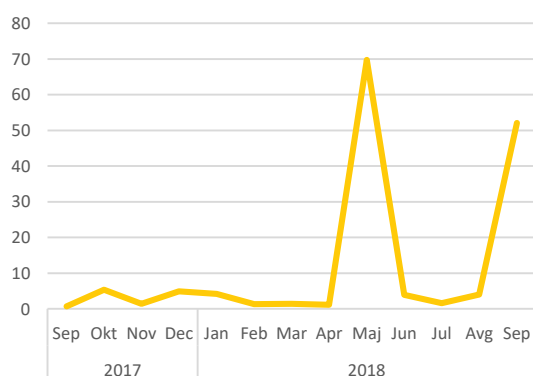
Posmatrano po tržišnom učešću društava za osiguranje, u strukturi ostvarene bruto premije nije bilo značajnijih promjena. Najveće učešće za devet mjeseci 2018. godine i dalje ima Lovćen osiguranje AD sa 35,92%, Sava osiguranje AD sa 15,29% i Generali osiguranje Montenegro AD 13,38%.

U cilju usklađivanja regulative sa EU propisima, nastaviće se aktivnosti na unapređenju regulatornog okvira u oblasti osiguranja, a posebno u dijelu primjene Direktive Solventnosti II, kojom se propisuju uslovi za poslovanje i licenciranje društava za osiguranje na jedinstvenom tržištu osiguranja EU.

Agencija za nadzor osiguranja, kao regulatorni organ, će sprovoditi aktivnosti na jačanju razvoja i stabilnosti osiguravajuće djelatnosti, zasnovane na konkurenciji i zaštiti osiguranika.

Tržište kapitala, kao dio finansijskog sektora, i pored ostvarenih rezultata i uloženi napor, je još uvijek nerazvijeno i nema značajniji uticaj na finansijsku stabilnost i ekonomska kretanja. Tražnja na tržištu kapitala je pomjerena poslednjih godina, u korist manje rizičnih hartija od vrijednosti, posebno prema državnim obveznicama. Međutim, u periodima kada nema emisije državnih obveznica, promet je značajno smanjen, što znači da na tržištu nema adekvatne ponude likvidnih hartija od vrijednosti.

Grafik 9 Ukupan promet, u mil.€

Ukupan promet ostvaren na Montenegroberzi, za prvih devet mjeseci ove godine, iznosio je 139,5 mil.€, što je za 289,7% više u odnosu na isti period prethodne godine. Posmatrano na mjesečnom nivou, u septembru je promet iznosio 52,1 mil.€ i ostvaren je kroz 184 transakcije i zabilježio je rast od oko 72 puta u odnosu na isti mjesec prethodne godine. U strukturi trgovine, gotovo cjelokupna trgovina je ostvarena prometom akcija kompanija, dok se neznatan dio odnosio na promet akcija fondova zajedničkog ulaganja. Tržišna kapitalizacija

je krajem septembra iznosila 2.978,0 mil.€ i povećana je za 4,7% na godišnjem nivou. Oba berzanska indeksa su zabilježila pad na godišnjem nivou. Tako je MONEX, koji predstavlja opšti indeks Montenegroberze, čija je vrijednost na kraju septembra iznosila 10,455,09 indeksnih poena, smanjen za 2,9%. Berzanski indeks MNSE10, koji ima za cilj da što preciznije predstavi kretanje 10 najreprezentativnijih akcija na Berzanskom i Slobodnom tržištu, je zabilježio pad od 4,3% i iznosio je 798,38 indeksnih poena.

U cilju unapređenja poslovanja na tržištu kapitala, u decembru 2017. usvojen je Zakon o tržištu kapitala, kojim je u potpunosti zamijenjen raniji Zakon o hartijama od vrijednosti. Tokom 2018. godine je počela izrada podzakonskih akata vezanih za implementaciju ovog Zakona. Pored usklađivanja sa EU regulativom, novi Zakon propisuje sveobuhvatniju definiciju finansijskih instrumenata i uvođenje novih platformi za trgovanje (multilateralne platforme za trgovanje i berzansko poslovanje). Njime će se na sveobuhvatan i konzistentan način urediti trgovanje hartijama od vrijednosti i obezbijediti transparentno tržište kapitala, uz smanjenje sistemskog rizika.

2 JAVNE FINANSIJE

Fiskalna politika u 2018. godini bila je usmjerena na primjenu mjera fiskalne konsolidacije, prethodno definisanih Planom sanacije budžetskog deficita i javnog duga za period 2017–2021. godine i Fiskalnom strategijom za period 2017–2020. godine, kako bi se očuvala održivost javnih finansija.

Tokom 2018. godine, izvršen je Rebalans budžeta u dva navrata, u martu i julu, pri čemu su glavni razlozi njegovog donošenja bili:

- otkup akcija Elektroprivrede Crne Gore, kojom je država povećala vlasnički udio u ovom preduzeću i po tom osnovu potrebe planiranja prihoda od kapitala (dividende) u ukupnom iznosu od 40,0 mil.€ dok su Izdaci po tom osnovu iznosili 70,0 mil.€;
- potreba redefinisanja akcizne politike u dijelu akciza na duvan i duvanske proizvode i akciza na gazirana pića sa dodatkom šećera u skladu sa Izmjenama zakona o akcizama;
- povećanje Tekuće budžetske potrošnje.

Mjere fiskalne konsolidacije dale su pozitivne efekte i rezultirale povećanjem javnih prihoda, što je uz racionalizaciju javne potrošnje, omogućilo smanjenje deficita javnih finansija u periodu januar-septembar 2018. godine u odnosu na isti period prethodne godine.

Istovremeno, u cilju unaprjeđenja kredibilnosti fiskalne politike odnosno stvaranja uslova za unapređenje fiskalnog upravljanja, sprovode se aktivnosti definisane Programom reformi upravljanja javnim finansijama za period 2016–2020. godine, kao i usaglašavanje zakonodavnog okvira u oblasti javnih finansija sa zahtjevima EU integracija.

Tokom 2018. godine izvršena je Izmjena Zakona o budžetu i fiskalnoj odgovornosti, u cilju postepenog usklađivanja sa Direktivom Evropske unije br: 2011/85 koja se odnosi na zahtjeve za budžetske okvire država članica. Ovom izmjenom iz izračuna fiskalnog bilansa države isključena je transakcija kupovine hartija od vrijednosti koja ima karakter finansiranja.

2.1 Pozitivni trendovi u makroekonomskom okruženju doprinijeli su boljoj naplati prihoda budžeta za prva tri kvartala 2018.

Mjere fiskalnog prilagođavanja koje su imlementirane tokom 2018. godine su sljedeće:

- Povećana je standardna stopa PDV-a sa 19% na 21% od 01. januara 2018. godine;
- Nastavljeno je sa usklađivanjem akcizne politike prema Fiskalnoj strategiji Crne Gore, osim za akcize na cigarete, kod kojih je došlo do promjene “akciznog kalendara”, u skladu sa izmjenom Zakona o akcizama. Shodno tome, specifična akciza na cigarete u 2018. iznosi 30€ po 1000 kg, a proporcionalna akciza 32% maloprodajne cijene;
- Nastavljeno je sa naplatom zaostalog poreskog duga, kroz sprovođenje Zakona o reprogramu poreskih potraživanja. Kroz reprogram poreskog duga, od početka njegove primjene do novembra 2018. godine, naplaćeno je 42,0 mil.€.
- Nastavljeno je sa oporezivanjem dohotka fizičkih lica (koje se primjenjuje na dio zarade iznad nacionalnog prosjeka) po stopi od 11%, dok se na zarade ispod prosječne zarade u Crnoj Gori primjenjuje stopa od 9%;
- Nastavljeno je sprovođenje redefinisanja socijalne politike uz povećana pojedina socijalna davanja;

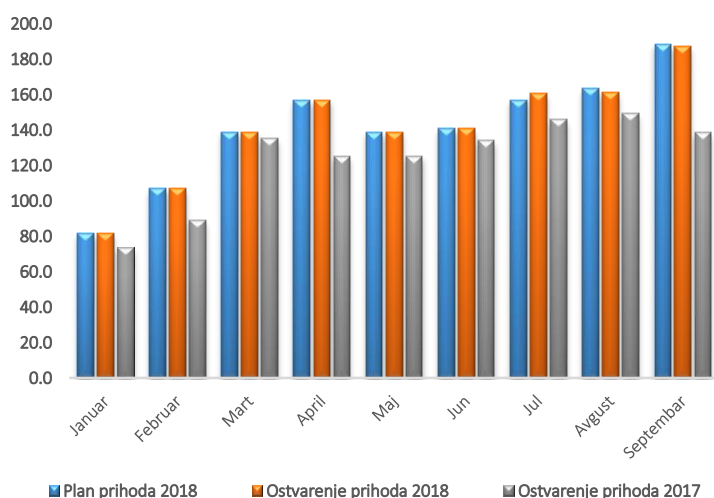
- Ograničavanje rasta tekuće javne potrošnje stvorilo je uslove za veća izdvajanja iz kapitalnog budžeta;
- Bruto zarade za zaposlene čiji je koeficijent zarade preko 4,1% i u 2018. godini bile su umanjene za 1%;

Pored navedenog, Vlada Crne Gore je zajedno sa Planom optimizacije, donijela Odluku o obustavljanju zapošljavanja u organima državne uprave i javnim ustanovama do 1. jula 2019. godine, osim u sektorima od posebnog javnog interesa kada je neophodno obezbijediti prethodnu saglasnost Vlade.

Javni prihodi za devet mjeseci tekuće godine iznosili su 1.434,3 mil.€ ili 31,2% procijenjenog BDP-a (4.604,5 mil.€) što je na nivou plana. U poređenju sa istim periodom prethodne godine prihodi su viši za 13,3%. Od ukupnih javnih prihoda, **prihodi budžeta** čine 88,8% i iznosili su 1.273,1 mil.€ ili 27,6% procijenjenog BDP-a, što je na nivou plana. U odnosu na prethodnu godinu viši su za 157,0 mil.€ ili 14,1%.

Kategorije poreskih prihoda koje su zabilježile rast u odnosu na isti period prethodne godine su porez na dobit za 42,7%, porez na dodatu vrijednost za 14,4% i doprinosi za 6,2%. Razlog povećanja je rast ekonomske aktivnosti, povećanje standardne stope PDV-a za 2 p.p i naplata poreskih potraživanja shodno Zakonu o reprogramu poreskih potraživanja. Najznačajnija pozitivna odstupanja u dijelu neporeskih prihoda u odnosu na isti period prošle godine zabilježena su kod ostalih prihoda koji su viši za 35,6 mil.€ ili približno 2 puta više, uslijed rasta kategorije prihoda od kapitala.

Grafik 10 Kretanje prihoda budžeta u periodu januar-septembar, u mil.€

Sa druge strane, **prihodi lokalne samouprave** u periodu januar-septembar 2018. godine iznosili su 161,3 mil.€ ili 3,5% BDP-a, i bilježe rast od 11,4 mil.€ ili 7,6% u odnosu na isti period 2017. godine. U okviru prihoda, pozitivno odstupanje u odnosu na isti period prethodne godine bilježe porez na promet nepokretnosti za 5,7 mil.€ i ostali prihodi za 5,1 mil.€. U odnosu na plan, prihodi lokalne samouprave su niži za 0,6 mil.€ ili 0,4%.

Javna potrošnja za devet mjeseci tekuće godine iznosila je 1.463,8 mil.€ ili 31,8% BDP-a i niža je za 2,8% u odnosu na planiranu, a viša za 7,7% u odnosu na isti period prošle godine. U strukturi javne potrošnje najveći dio čine bruto zarade i doprinosi na teret poslodavaca (25,5%) i transferi za socijalnu zaštitu (27,5%).

Izdaci budžeta u 2018. godini procijenjeni su u iznosu od 1.930,1 mil.€ ili 41,9% procijenjenog BDP-a, što je na nivou planiranom Zakonom o izmjenama zakona o budžetu za 2018. godinu, uvećanim za otplatu obaveza iz prethodnog perioda. Rebalansom budžeta koji je usvojen u julu 2018. godine, ukupni budžetski izdaci u odnosu na prethodno planirane, umanjene su prvenstveno usljed metodološke promjene obračuna deficita u skladu sa međunarodnom metodologijom po kojoj se iz obračuna deficita i izdataka budžeta isključuju sve transakcije koje imaju karakter finansiranja.

Potreba korigovanja rashoda uslovljena je i sljedećim razlozima:

- povećanjem ukupnog fonda Bruto zarada usljed potrebe kadrovskog jačanja institucija koje obavljaju poslove posebno važne sa aspekta kvaliteta pružanja javnih usluga, i to prvenstveno u oblasti: prosvjete, zdravstvene i socijalne zaštite, kao i potrebe jačanja kapaciteta u dijelu ispunjavanja zahtjeva EU integracija;

- nepredviđenim rashodima u oblasti Zdravstva uzrokovanim, jednim dijelom, akumuliranim neizmirenim obavezama iz prethodnog perioda, a drugim dijelom usljed dodatnih troškova nastalih tokom tekuće godine za potrebe liječenja, nabavke lijekova i medicinskih sredstava.

U konačnom, kao rezultat prethodno pomenutih razloga, došlo je do smanjenja ukupnih izdataka budžeta za 4,6 mil €, u odnosu na prethodno planirane.

Rashodi lokalne samouprave u posmatranom periodu 2018. godine iznosili su 165,4 mil.€ ili 3,6% BDP-a, što je 23,9 mil.€ više u odnosu na isti period 2017. godine.

Deficit javnih finansija u periodu januar-septembar tekuće godine iznosio je 29,5 mil.€ ili 0,6% BDP-a, od čega je budžetski deficit iznosio 25,3 mil.€ ili 0,5% BDP-a, a deficit lokalne samouprave 4,1 mil.€ ili 0,1% BDP-a. Smanjenje deficita budžeta u odnosu na plan, prvenstveno je uslovljena promjena dinamike inteziviranja radova na projektu autoputa, što je zahtijevalo povlačenje manje sredstava iz kapitalnog budžeta.

Ukupan **državni dug** (bez depozita), na dan 30.09.2018. godine, iznosio je 3.093,9 mil.€, ili 67,2% BDP-a, od čega je spoljni dug iznosio 2.700,5 mil.€, a unutrašnji dug 393,4 mil.€.

2.2 Implementacija mjera fiskalne konsolidacije uz rast ekonomske aktivnosti doprinijeli smanjenju deficita javnih finansija

Izvorni javni prihodi u 2018. godini procijenjeni su na nivou od 1.974,1 mil.€ ili 42,9% procijenjenog BDP-a (4.604,5 mil.€). Procijenjeni prihodi manji su u odnosu na planirane za 14,1 mil.€ ili 0,7%, dok su u odnosu na ostvarene u 2017. godini veći za 188,7 mil.€ ili 10,6%.

Izvorni prihodi budžeta procijenjeni su u iznosu od 1.757,0 mil.€ ili 38,2% BDP-a, što je na nivou plana, dok je u odnosu na prethodnu godinu više za 190,7 mil.€ ili 12,2%. Procjenjuje se da će u odnosu na prethodnu godinu sve kategorije poreskih i neporeskih prihoda bilježiti rast. Kod poreskih prihoda, najveće odstupanje biće po osnovu naplate prihoda od PDV-a za 77,4 mil.€, kao rezultat povećanja standardne stope, ali i rasta ekonomske aktivnosti. Istovremeno, porezi i doprinosi na zarade biće veći za 34,8 mil.€, kroz naplatu zaostalog poreskog duga i jačanje poreske discipline. Takođe, doći će do povećanja prihoda po osnovu poreza na dobit za 20,1 mil.€, kao posljedica pozitivnih trendova u makroekonomskom okruženju. Kada su u pitanju neporeski prihodi, najveće odstupanje zabilježeno je kod naplate prihoda od kapitala za 32,7 mil.€, prvenstveno uslijed naplate dividende od EPCG. Na drugoj strani, u odnosu na planirane u 2018. godini, procjenjuje se da će ostvareni prihodi biti manji uslijed naplate prihoda od akciza na cigarete ispod plana, uzrokovanih nepovoljnim kretanjima na tržištu. S tim u vezi, procjenjuje se da će u odnosu na plan, akcize biti niže za 4,1 mil.€ ili 1,8%.

Prihodi lokalne samouprave u 2018. godini procijenjeni su u iznosu od 217,1 mil.€ ili 4,7% BDP-a, što je niže i u odnosu na plan, i u odnosu na prethodnu godinu za 6,1% i 0,9% respektivno. Prihodi su smanjeni prvenstveno uslijed pada naplate prihoda od naknada.

Javna potrošnja u 2018. godini procijenjena je u iznosu od 2.109,6 mil.€, što predstavlja 45,8% BDP-a i u odnosu na plan veća je za 23,4 mil.€ ili 1,1%.

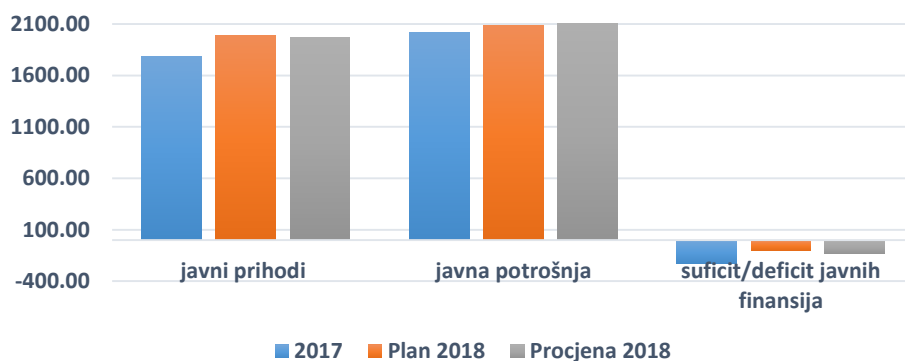
Izdaci budžeta u 2018. godini procijenjeni su u iznosu od 1.930,1 mil.€ ili 41,9% procijenjenog BDP-a, što je na nivou planiranom Zakonom o izmjenama zakona o budžetu za 2018. godinu, uvećanim za otplatu obaveza iz prethodnog perioda. Rebalansom budžeta koji je usvojen u julu 2018. godine, ukupni budžetski izdaci u odnosu na prethodno planirane, umanjeni su za 4,6 mil.€. Potreba korigovanja rashoda uslovljena je sljedećim razlozima:

- povećanjem ukupnog fonda Bruto usljed potrebe kadrovskog jačanja institucija koje obavljaju poslove posebno važne sa aspekta kvaliteta pružanja javnih usluga, i to prvenstveno u oblasti: prosvjete, zdravstvene i socijalne zaštite, kao i potrebe jačanja kapaciteta u dijelu ispunjavanja zahtjeva EU integracija;
- nepredviđenim rashodima u oblasti Zdravstva uzrokovanim, jednim dijelom, akumuliranim neizmirenim obavezama iz prethodnog perioda, a drugim dijelom usljed dodatnih troškova nastalih tokom tekuće godine za potrebe liječenja, nabavke lijekova i medicinskih sredstava;
- metodološke promjene obračuna deficita u skladu sa međunarodno prihvaćenom metodologijom po kojoj se iz obračuna deficita isključuju sve transakcije koje imaju karakter finansiranja.

Izdaci lokalnih samouprava u 2018. godini procijenjeni su na nivou od 179,5 mil.€ ili 3,9% BDP-a što je niže i u odnosu na plan i u odnosu na prethodnu godinu za 6,9 mil.€ i 29,8 mil.€ respektivno.

Deficit javnih finansija u 2018. godini procijenjen je na 135,5 mil.€ ili 2,9% BDP-a i u odnosu na planirani veći je za 37,5 mil.€ ili 38,2%. Razlog navedenog odstupanja je niže ostvarenje prihoda lokalne samouprave odnosno povećanje rashoda usljed realizacije otplate obaveza iz prethodnog perioda u procijenjenom iznosu od 30,2 mil.€. Primarni deficit javnih finansija procijenjen je na 43,9 mil.€ ili 1,0%. U istom periodu deficit budžeta iznosiće 173,1 mil.€ ili 3,8% BDP-a, dok će lokalne samouprave zabilježiti suficit u iznosu od 37,6 mil.€ ili 0,8% BDP-a.

Grafik 11 Kretanje javnih finansija, u mil.€

Prema posljednjim procjenama, **državni dug** će na kraju 2018. godine iznositi oko 3.132,2 mil.€, ili 68,0% BDP-a, od čega se 387,9 mil.€ odnosi na domaći dug, a 2.744,3 mil.€ na inostrani dug. Procjenjuje se da će **javni dug** na kraju 2018. godine iznositi oko 3.263,2 mil.€, odnosno 70,9% BDP-a, od čega se 3.132,2 mil.€ odnosi na državni dug, a 131,00 mil.€ na dug lokalne samouprave.

3 SEKTORSKE POLITIKE

Sprovođenje započetih strukturnih reformi i realizacija odgovarajućih sektorskih politika preduslov su konkurentnog ekonomskog sistema koji će, na dugi rok, obezbijediti održiv ekonomski rast i razvoj. S tim u vezi, kao odgovor na razvojni imperativ, implementiraju se sistemska rješenja u pravcu unapređenja poslovnog ambijenta, finansijske i institucionalne podrške razvoju preduzetništva, odnosno sektora malih i srednjih preduzeća, unapređenja radnog zakonodavstva, penzijskog sistema, zdravstva, obrazovanja, te postizanja veće efikasnosti i produktivnosti državne uprave. S druge strane, poseban značaj imaju aktivnosti na unapređenju fizičke infrastrukture, kao i aktivnosti na valorizaciji značajnog prirodnog potencijala, posebno u sektorima energetika, poljoprivrede i turizam.

3.1. SEKTOR PREDUZEĆA

3.1.1. Privatizacija i javno - privatno partnerstvo

Brži privredni rast, otvaranje novih radnih mjesta i zapošljavanje, povećavanje investicija i izvoza, stvaranje boljih uslova za rast životnog standarda stanovništva, uz povećanje konkurentnosti crnogorske privrede, očekivani su efekti privatizacije.

Aktuelnim Planom privatizacije predviđene su privatizacije privrednih subjekata koje su u potpunosti ili u najvećem dijelu formalno uređene, bez neriješenih pravnih i pitanja restitucije, sa akcentom na lokalitetima i društvima za koja postoji interesovanje investitora. S tim u vezi, raspisan je Javni poziv za prodaju 56,4% akcijskog kapitala Instituta Simo Milošević. Planirano je i sprovođenje javnog tendera za privatizaciju HG „Budvanska rivijera“—AD Budva (prodaja akcija nakon restrukturiranja).

Kroz institut javno-privatnog partnerstva, potpisivanjem odgovarajućih ugovora o dugoročnom zakupu vojno-turističkog kompleksa "Mediterran"⁴ i zakupu zemljišta za izgradnju baznog naselja skijališta "Kolašin 1600"⁵, otpočela je valorizacija ova dva atraktivna lokaliteta na sjeveru Crne Gore.

Po istom modelu sprovede se započeti i najavljeni procesi valorizacije turističkih lokaliteta: Ada Bojana, Ulcinj – turistička valorizacija lokaliteta kroz razvoj, izgradnju, finansiranje i upravljanje ekskluzivnim turističkim kompleksom i dugoročni zakup ostrva Ada; Uvala Masline – Bušat za rt Odrač, Bar; lokalitet koji se nalazi između Njivica i ušća Sutorine, Herceg Novi; Lokalitet „Donja Arza“, Herceg Novi; Lokalitet „Kabala for“, Herceg Novi; lokacija „Mrkovi – Bijela Stijena“, Luštica, Herceg Novi; Turistički kompleks Ecolodge Lovćen, Nacionalni park Lovćen, Cetinje; Skijalište „Savin kuk“, Žabljak, kao i lokaliteti obuhvaćeni Prostornim planom posebne namjene „Bjelasica i Komovi“ – Cmiljača i Žarski u opštinama Mojkovac i Bijelo Polje.

Modelom berzanske prodaje ponudiće se dio akcija sljedećih društava: AD „Papir“ - Podgorica; AD „Agrotransport“ – Podgorica; HTP „Berane“ AD – Berane; AD „Dekor“ – Rožaje; AD „Metal produkt“ – Podgorica; AD „Montenegroturist“ – Budva i „Crnogoracoop“ AD – Danilovgrad.

U proceduri je donošenje Zakona o javno –privatnom partnerstvu, koji će kao sistemski zakon omogućiti realizaciju strateških infrastrukturnih i ostalih projekata za koje postoji interesovanje privatnog sektora, a koji su, istovremeno, od državnog interesa. Zakon predviđa i osnivanje Agencije za investicije, čijim će

⁴ Ugovor između Vlade Crne Gore i konzorcijuma Leasson, koga čine CG SKI d.o.o. Žabljak i Baltic International Trading iz Estonije

⁵ Ugovor između Vlade Crne Gore i i konzorcijuma Kolašin 1600

funkcionisanjem prestatu sa radom tri institucije – Sekretarijat za razvojne projekte, Agencija Crne Gore za promociju stranih investicija (MIPA) i Komisija za koncesije.

3.1.2. Biznis okruženje

3.1.2.1. Unapređenje poslovnog ambijenta

Atraktivan poslovni ambijent, podsticajan za investiranje i razvoj preduzetništva, kreira se realizacijom odgovarajućih mjera i aktivnosti, i rezultira podizanjem nivoa ekonomije i otvaranjem novih radnih mjesta, što potvrđuju i izvještaji relevantnih međunarodnih institucija.

Kreditna rejting agencija Moody's je u novom Izvještaju potvrdila ocjenu rejtinga B1 za Crnu Goru, uz značajnu izmjenu izgleda sa pozicije „stabilan“ u „pozitivan“, kao rezultat, između ostalog, i većeg povjerenja investitora u ekonomski napredak i podrške mjerama stabilizacije javnih finansija. Istovremeno, Agencija za kreditni rejting Standard&Poors je potvrdila izgled i ocjenu B+/B za Crnu Goru, koja je dominantno opredijeljena snažnim ekonomskim rastom, investicijama u oblasti turizma i energetike koje podstiču ekonomski rast, uz rastući potencijal u oblasti strukturnih reformi.

Prema ovogodišnjem Indeksu globalne konkurentnosti koji publikuje Svjetski ekonomski forum, a kojim se sagledava konkurentnost ekonomija 137 država svijeta, Crna Gora je zauzela 71. mjesto i poboljšala rang za dva mjesta u odnosu na prošlogodišnji revidirani izvještaj. Indeks procjene ekonomskih sloboda, za 2018. godinu, prema Heritage fondaciji iznosi 64,3 za Crnu Goru, što predstavlja 68. poziciju i rast od 2,3 poena, uglavnom kao rezultat fiskalne stabilnosti zemlje. Prema pomenutom indeksu, ostvaren je napredak na globalnoj rang listi od 15 mjesta u odnosu na prethodnu godinu. U izvještaju Ekonomskih sloboda u svijetu za 2016. godinu, Crna Gora je poboljšala svoju poziciju za 18 mjesta i sa ocjenom 7.04 nalazi se na 72. mjestu, na listi koja obuhvata 162 države. U prethodnom izvještaju zauzimala je prema revidiranim podacima 90. mjesto, uz rezultat od 6.74.

Sa druge strane, u posljednjem Izvještaju o lakoći poslovanja (Doing Business 2018) Crna Gora je zauzela 50. mjesto na listi od 190 rangiranih zemalja, što je za 8 pozicija niže u poređenju sa prošlogodišnjim Izvještajem. Trenutno rangiranje ne znači nužno da se poslovno okruženje u Crnoj Gori pogoršalo, već naglašava činjenicu da su druge zemlje brže sprovodile reforme.

Doprinos unapređenju poslovnog ambijenta očekuje se od projekta “Osnaživanje konkurentnosti i inovativnosti Crne Gore kroz politike održivog ekonomskog rasta”, u okviru kojeg je razvijen eRegulations Montenegro portal sa fokusom na mapiranje unaprijed definisanih administrativnih procedura koje su aktuelne u Crnoj Gori. Osim toga, u cilju unapređenja kvaliteta, efikasnosti i dostupnosti javnih usluga, kao i stvaranja boljeg i stimulativnijeg poslovnog ambijenta, nastavlja se realizacija projekta „Bez barijera. Da posao ne stoji!“, kako bi se prepoznale barijere i našla adekvatna rješenja za njihovo uklanjanje.

U cilju poboljšanja rada administracije, unapređenja koordinacije regulatornih aktivnosti i odgovornosti regulatora pokrenute su aktivnosti na izradi Priručnika za analizu efekata propisa na lokalnom nivou.

Imajući u vidu specifičnosti komunalnih i drugih naknada na lokalnom nivou, a posebno njihovu raznosvrsnost i brojnost, u toku su aktivnosti na rješavanju identifikovanih problema, uz poštovanje fiskalne stabilnosti lokalnih samouprava i održivosti poslovanja lokalnih biznisa. S tim u vezi, u pripremi su su Zakon o administrativnim taksama i Zakon o lokalnim komunalnim taksama.

3.1.2.2. Sektor malih i srednjih preduzeća

U Crnoj Gori posluje 30.286 mikro, malih i srednjih preduzeća (MMSP). Značaj ovog sektora za ekonomiju Crne Gore se ogleda, između ostalog, i kroz učešće broja zaposlenih u MMSP (75,5%), učešće u izvozu (75,2%), bruto dodatoj vrijednosti (70,5%) i u ukupnom prometu (77,2%). Sa aspekta finansiranja MSP, Crna Gora je u rangui WEF za 2017-2018 zauzela 48. mjesto, dok je u okviru indikatora za inovativnost rangirana na 74. mjestu.

U sektoru malih i srednjih preduzeća realizuju se i aktivnosti na planu rješavanja problema pristupa finansijama. I pored sve veće podrške ovom sektoru, i dalje je nedovoljna pristupačnost i raspoloživost finansijskih sredstava i kredita za određene kategorije početnika i MSP. Istovremeno, evidentna su i ograničenja po pitanju finansijske pismenosti i spremnosti za investiranje, izlaska na nova tržišta, korišćenja usluga poslovne podrške, ulaganja u inovativnost itd.

Za razvoj ovoga sektora, od posebnog značaja je olakšavanje pristupa unaprijeđenim šemama kredita i faktoring aranžmana, korišćenje grant šema za razvoj klastera, dalja implementacija garantnog aranžmana COSME programa i razvoj novog finansijskog instrumenta ulaganja u vlasnički kapital. Planirana ponuda unaprijeđenih i novih finansijskih instrumenata, njihovi uslovi i procedure, doprinijeće većoj tražnji, unapređenju znanja za započinjanje biznisa i upravljanje finansijama, rastu i razvoju preduzeća i klastera i korišćenju novih izvora finansiranja. Osim toga, i pružanje nefinansijske podrške MSP sektoru je od velikog značaja, a obezbjeđuje se kroz proces edukacije i pružanje usluga poslovnog savjetovanja. Takođe, u pripremi je i nova Strategija za razvoj mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori za period 2018 – 2022. godine.

Investiciono razvojni fond Crne Gore je, od početka 2018. godine, plasirao 164,1 mil.€ za realizaciju 330 projekata, što je za oko 18% više u odnosu na isti period 2017. godine. U cilju jačanja malog i biznisa i samozapošljavanja, IRFCG je potpisao Ugovor o kreditu između sa Razvojnou bankou Savjeta Evrope (CEB), u iznosu od 30,0 mil.€. Krediti će se odobravati preduzetnicima, mikro i malim preduzećima u iznosu do 50.000 €.

Kreditne garancije za MSP kroz COSME (Instrument kreditnih garancija u okviru COSME programa (Loan Guarantee Facility) se implementira od strane CKB banke, koja je, u periodu od jula 2015. do sredine 2018. godine, plasirala oko 14,5 mil.€ za podršku 696 MSP preduzeća.

3.1.1 Mrežne industrije

3.1.3.1. Energetika

Diverzifikacija izvora, odnosno eksploatacija raznovrsnih primarnih energenata doprinosi poboljšanju uslova za stabilno snabdijevanje potrošača električnou energijou. Stepou iskorišćenja energetskih resursa, od 2013. godine, je u porastu, posebno u dijelu valorizacije obnovljivih izvora energije. Očekuje se da proizvodnja električne energije iz vjetroelektrana značajnije uzme učešće u strukturi proizvodnje električne energije u Crnoj Gori. VE Krnou je počela sa radom u drugou polovinu 2017. godine, a očekuje se da VE Možura počue sa radom početkom 2019. godine. U toku je realizacija potpisanih ugovora kojima je predviđena izradnja 40 mHE (do sada je završena izgradnja 13 mHE, koje obavljaju koncesionu djelatnost).

Diversifikacija proizvodnje električne energije sa ulaskou vjetro elektrana u pogou je data u narednou tabeli:

Tabela 6 Diversifikacija proizvodnje električne energije, u GWh

Vrste proizvodnih kapaciteta	2017		2018		2019	
	Proizvodnja	Učešće (%)	Proizvodnja	Učešće (%)	Proizvodnja	Učešće (%)
Hidroelektrana	989	42,00	2.220	59,00	1.779	52,00
Vjetroelektrana	95	4,00	167	4,00	313	9,00
Solarnih elektrana	-	0,00	-	0,00	2	0,00
Termoelektrana	1.265	54,00	1.400	37,00	1.317	39,00
Ukupna proizvodnja	2.349	100,00	3.787	100,00	3.411	100,00

izvor: CGES

Pojačano je interesovanje investitora za izgradnju elektrana iz obnovljivih izvora (vjetar i sunce), za koje se ne podrazumijeva podsticajna cijena za proizvedenu električnu energiju.

Prvorangirani ponuđač na Javnom pozivu za davanje u zakup zemljišta u svojini države, na lokalitetu Briska Gora – Opština Ulcinj radi izgradnje solarne elektrane je Konzorcijum Fortum i EPCG, sa kojim će se pregovarati o Nacrtu ugovora o zakupu zemljišta za izgradnju solarne elektrane. U skladu sa njihovom ponudom predviđena je instalisana snaga elektrane od 250 MW, a planirani iznos investicije je 178,0 mil.€.

Do kraja godine, Ministarstvo ekonomije planira raspisivanje tendera za zakup državnog zemljišta u cilju izgradnje vjetro elektrane na lokalitetu Brajići, opština Budva.

Povećanjem interkonektivnih kapaciteta omogućava se prekogranična razmjena električne energije i stvaraju preduslovi za dalji razvoj tržišta električne energije u Crnoj Gori i njegovo integrisanje u regionalno, odnosno Jedinstveno tržište električne energije EU.

Zaključeni su Ugovor o garanciji između Njemačke razvojne banke (KfW) i Crne Gore za Ugovor o kreditu između Crnogorskog elektroprenosnog sistema (CGES) i Njemačke razvojne banke (KfW) za realizaciju projekta “Crnogorsko primorje: Razvoj područja Luštice”. Sredstva kredita od 20,0 mil.€ koristiće se za ulaganje u energetska efikasnost objekata i infrastrukture u sistemu prenosa.

Realizuje se aktivnosti u okviru Projekta intenzivne revitalizacije elektrodistributivne mreže. U skladu sa planiranom dinamikom, Regulatorna agencija za energetiku je donijela Odluku o davanju saglasnosti na Ažurirani trogodišnji investicioni plan (2019–2021. godine) operatora distributivnog sistema. Ukupna predviđena sredstva za realizaciju Plana iznose 81,6 mil.€. Pored izgradnje novih objekata i mreže, Plan obuhvata i investicione projekte rekonstrukcije, modernizacije i revitalizacije postojećih elektroenergetskih objekata, za šta će se uložiti 32,5 mil.€. Time će se povećati sigurnost i kvalitet snabdijevanja električnom energijom postojećih korisnika i stvoriti uslovi za dalji razvoj seoskog područja.

Donešena je Uredba o snabdijevanju ranjivih kupaca električne energije. Zakonom o energetici, utvrđeno je pravo ovim kupcima na snabdijevanje električnom energijom uz korišćenje subvencije, kao i pravo na zabranu obustave snabdijevanja, bez obzira na eventualne neizmirene obaveze po osnovu utrošne energije.

Počelo je istraživanje nafte i gasa u crnogorskom podmorju. Istraživanje na četiri bloka (4, 5, 9 i 10) vrši kompanija Shearwater za potrebe koncesionara ENI/Novatek, u skladu sa Ugovorom o koncesiji za istraživanje i proizvodnju ugljovodonika sa koncesionarima Eni/Novatek, koje je sastavni dio radnog

programa po tom ugovoru. Ova faza istraživanja odnosi se na 3D seizmičko istraživanje, odnosno snimanje podmorja, a u cilju dobijanja mape i podataka na osnovu kojih će biti locirane prve dvije bušotine. Sve mjere zaštite životne sredine i monitoringa parametara životne sredine se sprovode u skladu sa Elaboratom o procjeni uticaja na životnu sredinu.

Energetska efikasnost. Projekat "Energetska efikasnost u Crnoj Gori-dodatno finansiranje" (MEEP AF,) vrijedan 5,0 mil.€⁶, realizovan je u periodu od marta 2014. do 30. marta 2018. godine. U skladu sa projektnim zadatkom, unaprijeđene su energetske karakteristike 10 zdravstvenih ustanova (Klinički centar Crne Gore, dvije opšte bolnice, pet domova zdravlja i dvije zdravstvene stanice).

Stvoreni su uslovi za implementaciju druge faze projekta „Energetska efikasnost u Crnoj Gori“. Vrijednost projekta je 6,0 mil.€⁷, a sredstva će biti upotrijebljena za primjenu mjera EE u zdravstvenim ustanovama i kreiranje održivog sistema finansiranja projekata energetske efikasnosti u javnom sektoru. Time će se omogućiti da se radovi na primjeni mjera energetske efikasnosti u drugim objektima finansiraju iz ušteda koje su ostvaruju u adaptiranim objektima.

"Program energetske efikasnosti u javnim zgradama" se odvija u skladu sa planiranom dinamikom. Vrijednost Programa je 22,743 mil.€. ⁸ Implementacija druge faze Programa je u toku i biće završena do kraja 2020. godine. Vrijednost izvedenih i ugovorenih radova na objektima iz faze II iznosi 11,3 mil.€, od čega je 10,0 mil.€ utrošeno na poboljšanje uslova obrazovnih ustanova. U toku su i pripremne aktivnosti za izradu tehničke dokumentacije za rekonstrukciju i adaptaciju administrativnih objekata u nadležnosti Uprave za imovinu. Programom je planirano i uspostavljanje sistema za upravljanje energijom, koji će omogućiti kontinuirano praćenje potrošnje energije i vode, upoređivanje potrošnje sa definisanim vrijednostima, i planiranje daljih aktivnosti na optimizaciji potrošnje. Započete aktivnosti na izradi nacionalnog inventara zgrada i uvođenju softvera za proračun energetske karakteristike zgrada, nakon čije implementacije će biti omogućeni i sprovedeni energetske pregledi rehabilitovanih objekata, kao i njihova sertifikacija.

Za realizaciju programa „Energetski efikasan dom“ obezbijeđeno je 120,0 hilj.€ za subvencionisanje kamata i naknada za obradu kredita. Cilj Programa je smanjenje troškova grijanja i povećanje komfora u domaćinstvima, ostvarivanje značajnog smanjenja emisija CO₂ u sektoru domaćinstva, kao i razvoj tržišta sistema za grijanje na biomasu u Crnoj Gori.

3.1.3.2. Saobraćaj

Neadekvatno razvijenu saobraćajnu infrastrukturu na Zapadnom Balkanu kao usko grlo razvoja prepoznala je i Evropska komisija i zato kroz dostupne mehanizme u okviru tzv. Berlinskog procesa, gdje Crna Gora ima aktivno učešće, i kroz realizaciju Agende povezivanja nastoji da poveća zrelost projekata za realizaciju i podstakne razvoj transportne mreže. U tom smislu, Vlada Crne Gore je usvojila Jedinstvenu listu prioriteta infrastrukturnih projekata 3. decembra 2015. godine, a potom i ažuriranu listu 30. jula 2017. godine, koja pored ostalih projekata, obuhvata i 12 projekata iz sektora saobraćaja, ukupne procijenjene vrijednosti investicija od približno 3,38 mlrd.€. Ovi projekti imaju prioritet u realizaciji u narednom periodu, budući da predstavljaju projekte sa prepoznatim strateškim značajem. Vlada je na sjednici od 29.11.2018. godine usvojila i Listu razvojnih projekata za 2019. godinu, koja je pripremljena u skladu sa Zakonom o strancima⁹, a na kojoj se nalaze sljedeći projekti iz oblasti saobraćaja:

⁶ Zajam Međunarodne banke za obnovu i razvoj (IBRD)

⁷ Zajam Međunarodne banke za obnovu i razvoj (IBRD)

⁸ Zajam Njemačke razvojne banke (KfW)

⁹ Članom 78 Zakona o strancima propisano je da se dozvola za privremeni boravak i rad mimo godišnje kvote može izdati strancu koji je uključen u rad na realizaciji razvojnih projekata sa navedene liste.

- Autoput Bar – Boljare;
- Rekonstrukcija i modernizacija željezničke pruge Bar – Vrbnica (granica sa Srbijom) i
- Sanacija kosina na pruzi Nikšić – Podgorica.

Dva ključna projekta na Jedinstvenoj listi prioritetnih infrastrukturnih projekata jesu Jadransko-jonski autoput duž crnogorskog primorja, koji predstavlja dio proširenja Mediteranskog koridora na prostor Zapadnog Balkana, i autoput Bar-Boljare, koji predstavlja dio proširenja koridora Bliski Istok-Istočni Mediteran na prostor Zapadnog Balkana.

Kada je riječ o Jadransko-jonskom autoputu, prioritet se daje izgradnji obilaznice oko Budve. Do sada su od strane Investicionog okvira za Zapadni Balkan dobijena bespovratna sredstva u iznosu od 4,0 mil.€ za pripremu idejnog projekta za ukupnu obilaznicu Budva (oko 30 km), i glavnog projekta i tenderske dokumentacije za prioritetnu komponentu obilaznice Budva u dužini od oko 13 km, te ostale prateće tehničke dokumentacije za radove na izgradnji ove prioritetne komponente obilaznice Budva, kao dijela Jadransko-jonskog koridora u Crnoj Gori. Takođe je aplicirano za dodjeljivanje bespovratnih sredstava za izgradnju prioritetne komponente obilaznice Budva u dužini od oko 13 km u vrijednosti od 40,0 mil.€. Inicijalna odluka o odobrenju donešena je u susret Samitu predsjednika vlada zapadno-balkanske šesterke u Londonu (2018.), a finalno finansijsko odobrenje od strane Investicionog okvira za Zapadni Balkan se očekuje tokom decembra 2018. godine.

Radovi na prioritetnoj dionici Smokovac-Mateševo autoputa Bar-Boljare nastavljaju da se odvijaju različitim intezitetom duž čitave trase. Predmetna dionica je podijeljena na 4 dijela sa ukupno 19 pod-dionica. Do sada je izdato 18 građevinskih dozvola za izvođenje glavnih građevinskih radova, 1 građevinska dozvola za izvođenje elektro-mašinskih instalacija, kao i 10 građevinskih dozvola za izvođenje radova na odlagalištima viška materijala iz iskopa. Na nekim od najzahtjevnijih objekata, na mostu Moračica završeno je 69% svih radova, a na mostu Jabuka 79%, dok je 97% tunela probijeno i izvedeno primarne podgrade.

Izvođač radova različitim intezitetom izvodi radove duž čitave trase, a od ugovorene vrijednosti za glavne radove (809.577.356,14 €) plaćen je na ima 2 rate avansa 161,915,471.22 €, i za obim stvarno izvedenih glavnih radova, a prema definisanoj metodologiji mjerenja elemenata 323.972.818,09 € zaključno sa radovima izvedenim u septembru 2018. godine¹⁰, od čega je u 2018. godini isplaćeno 138.365.373,57 €, odnosno 69,5% od planiranog iznosa.

U toku oktobra 2018. godine bilo je angažovano ukupno 3.501 radnik, od čega je 2.251 kineski državljanin, 198 je crnogorskih državljana, 44 je ostalih državljana, dok je 1.008 radnika bilo angažovano od strane podizvođača.

Ministarstvo saobraćaja i pomorstva u svojstvu Investitora je, do sada, izdalo 92 prethodne saglasnosti za angažovanje podizvođača, kojima je obuhvaćeno 109 preduzeća, od čega je 89 preduzeća iz Crne Gore (imaju registrovano sjedište u Crnoj Gori prije 01.01.2012. godine) i 20 preduzeća iz okruženja (Srbija, BiH, Hrvatska, Slovenija). Iako se bilans realizacije obaveze Izvođača radova koja se odnosi na angažovanje domaćih podizvođača za realizaciju minimum 30% prihvaćene vrijednosti ugovora (809.577.356,14 €) za projektovanje i izvođenje radova svodi na završetku Projekta, na bazi stvarno realizovanih predmeta i vrijednosti podizvođačkih ugovora, prema preliminarnim podacima Izvođača radova, domaćim podizvođačima je do sada povjerena realizacija 36,21% ugovorene vrijednosti.

Do kraja 2018. godine, očekuje se početak izrade idejnih projekata sa pripadajućim elaboratima procjene uticaja na životnu sredinu i društvo za dionicu Mateševo-Andrijevića, i za dionicu Smokovac-Tološi-Farmacija, za šta su od strane Investicionog okvira za Zapadni Balkan 2017. godine obezbijeđena

¹⁰ U toku je obrada privremene situacije za radove izvedene u oktobru 2018. godinu i plativi iznos bi trebao biti 21.557.493,37€.

bespovratna sredstva u ukupnom iznosu od 5.490.000 €. Takođe, od strane Investicionog okvira za Zapadni Balkan, u toku 2017. godine, obezbijeđena su bespovratna sredstva od 1.300.000 € za pripremu nove sveobuhvatne Studije opravdanosti za čitav autoput Bar-Boljare.

Prva sljedeća dionica za izgradnju bi trebalo da bude dionica na potezu od Mateševa do Andrijevice, nakon završetka izgradnje dionice Smokovac-Mateševo koja je u toku, čime će se dodatno podstaći regionalno povezivanje, kao i privredni razvoj Sjevernog regiona Crne Gore. U cilju sagledavanja i definisanja optimalnih uslova realizacije i ostalih dionica autoputa Bar-Boljare, javno su pozvani svi zainteresovani subjekti da ispolje svoje interesovanje i predlože uslove i modele za realizaciju ostalih dionica autoputa Bar-Boljare, na principima privatno-javnog partnerstva, na bazi najbolje međunarodne prakse i uz poštovanje principa jednakog tretmana, slobodne konkurencije i nediskriminacije. Budući da je kompanija China Road and Bridge Corporation (CRBC) prva izrazila interesovanje za realizaciju i ostalih dionica autoputa Bar-Boljare, jer je ista već prisutna na domaćem tržištu kroz realizaciju prioritetne dionice, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva je sa kompanijom CRBC dana 23. marta 2018. potpisalo Memorandum o razumijevanju i saradnji za projekat izgradnje autoputa Bar-Boljare na principima privatno-javnog partnerstva. U cilju sagledavanja mogućnosti zajedničkog nastupa prema trećim zainteresovanim stranama i dostupnim izvorima sredstava za finansiranje realizacije infrastrukturnih investicija dana 23. jula 2018. je potpisan i Memorandum o razumijevanju i saradnji na realizaciji infrastrukturnih projekata između Vlade Crne Gore i Vlade Republike Srbije i na bazi ovog dokumenta u toku je usaglašavanje kontaktne tačke na projektu autoputa Bar-Boljare između Crne Gore i Republike Srbije.

Direkcija za saobraćaj nastavlja aktivnosti na unapređenju mreže magistralnih i regionalnih puteva u Crnoj Gori. U novembru 2018. godine, potpisan je Ugovor o kreditu između Vlade Crne Gore i Evropske investicione banke za finansiranje projekta „Program rekonstrukcije magistralnih puteva“ u Crnoj Gori, u iznosu od 40,0 mil.€. Projektom je planirana rekonstrukcija 125 km magistralnih puteva (putni pravac Pljevlja – Mihajlovica, u dužini od 10 km, Barski most – Dobrakovo – Bijelo Polje, u dužini od 14,6 km, Berane – tunel Lokve – Rožaje, u dužini od 30,9 km, Lepenac – Ribarevine – Poda – Berane, u dužini od 39,8 km i Kamenovo – Petrovac – Bar, u dužini od 23,3 km). Ukupna vrijednost ovoga projekta je 185,0 mil.€, a njegova realizacija očekuje se u periodu 2019 – 2022. godine. U novembru 2018. godine je potpisan i Ugovor o donaciji Evropske investicione banke u iznosu od 1,5 mil.€, za usluge nadzora nad izvođenjem radova na projektima obuhvaćenim „Programom rekonstrukcije magistralnih puteva“.

Realizuju se značajne aktivnosti na rekonstrukciji **željezničke infrastrukture**¹¹, uz podršku EU, a u cilju stvaranja uslova za preusmjeravanje velikog dijela transporta sa drugih vidova prevoza na željeznički prevoz, kao ekološki najčistijeg prevoza. Fond za Zapadni Balkan je, u posljednje dvije godine, najvažniji izvor sredstava za realizaciju „željezničkih“ projekata. U toku je realizacija prvog aranžmana vrijednog 40,0 mil.€. U narednoj godini, potpisaće se drugi aranžman vrijedan 28,0 mil.€. Od ovih iznosa, 50% je bespovratnih sredstava, a ostatak su sredstva iz kredita. U skladu sa Nacionalnim programom održavanja infrastrukture, od početka 2018. godine, u projekte na željeznici uloženo je 10,0 mil.€.

U cilju stvaranja uslova za dalji razvoj **Aerodroma Crne Gore**, realizuju se aktivnosti vezane za njihovo davanje u zakup. S tim u vezi, pripremljena su koncesiona dokumenta (nacrti koncesionog akta i ugovora o koncesiji). Uslovi za dodjelu koncesije za period od 30 godina su avansna uplata minimum 100,0 mil.€ i ulaganje minimum 80,0 mil.€ u prve tri godine. Na ovaj način unaprijediće se tehnički, prostorni i bezbjednosni kapaciteti na aerodromima i, time, stvoriti uslovi za podizanje nivoa usluga. Ovo, tim prije, ako se imaju u vidu potrebe razvoja turističke privrede. U toku su i aktivnosti na stvaranju uslova, odnosno iznalaženju modela za normalno funkcionisanje Montenegroairlines – a, kompanije koja je opterećena dugovima iz ranijeg perioda.

---

¹¹ U posljednjih 12 godina, uloženo je oko 150,0 mil.€ u infrastrukturne projekte i oko 30,0 mil.€ u vozna sredstva.

Vlada Crne Gore donijela je **Odluku o dodjeli koncesije za privredno korišćenje brodogradilišne luke na području KO Bijela**. Koncesija je dodijeljena na period od 30 godina. U ime Vlade Crne Gore kao Koncedenta, Lučka uprava je potpisala sa Koncesionarom Ugovor o koncesiji između Vlade Crne Gore i Konzorcijuma Adriatic Marinas doo i B.V. Holding Maatschappij Damen. Ukupni planirani iznos za investiciju u prve tri godine iznosi 20,0 mil.€ (u prvoj godini- 2,0 mil.€, prvenstveno za unaprijeđenje postojeće lokacije i infrastrukture; u drugoj 6,0 mil.€ i trećoj 12,0 mil.€, prvenstveno za novu infrastrukturu i suprastrukturu).

Koncesionar je, shodno navedenom Ugovoru, u obavezi da osigura adaptaciju, rekonstrukciju, izgradnju i opremanje brodogradilišne luke za obavljanje poslova savremene međunarodne luke, sa naglaskom na izgradnju i opravku jahti i megajahti, čamaca za odmor i razonodu i sportskih čamaca. U skladu sa Poslovnim planom, na početku rada kompanije MYS planirano je 35 zaposlenih, a nakon isteka perioda od 5 godina 300 do 400 zaposlenih sa punim radnim vremenom.

3.1.3.3. Informaciono-komunikacione tehnologije

Zakonski i regulatorni okvir u oblasti elektronskih komunikacija u Crnoj Gori je usklađen sa pravnom tekovinom Evropske unije. U skladu sa Digitalnom agendom i Strategijom razvoja informacionog društva do 2020. godine, Vlada Crne Gore radi na stvaranju stabilnog i transparentnog investicionog ambijenta koji će doprinijeti pojednostavljenju procedura i smanjenju troškova izgradnje mreža nove generacije. Osim toga, radi i na implementaciji ostalih strateških ciljeva, a koji se tiču razvoja digitalnih vještina i ljudskog kapitala, povećanja sajber bezbjednosti, razvoja usluga e-uprave, e-zdravstva i e-poslovanja. U fokusu aktivnosti je i dalje unapređenje saradnje u pravcu integracije regiona u panevropsko digitalno tržište i razvoj regionalnog ekonomskog prostora. To zahtijeva harmonizaciju regulatornih okruženja i politika, unapređenje uslova za razvoj širokopojasne infrastrukture, interoperabilnost javnih elektronskih usluga i obezbijeđen pristup digitalnim robama i uslugama.

Radi implementacije EU Direktive 2014/61 o mjerama za smanjenje troškova za razvoj elektronskih komunikacionih mreža velike brzine, donijeće se Zakon o pristupu i postavljanju elektronskih komunikacionih mreža velike brzine (IV kvartal 2019. godine). Usvajanjem zakona će se olakšati postavljanje mreža velikih brzina na teritoriji cijele Crne Gore, osigurati dobra koordinacija i efikasnije izvođenje građevinskih radova, a time i smanjiti troškovi izgradnje kroz integrisani i koordinirani pristup svih infrastrukturnih operatora. Kao preduslov za kreiranje nacionalnog plana za proširenje širokopojasnog pristupa i pokrivenosti stanovništva pristupnim mrežama nove generacije, potrebno je finalizovati započeti proces mapiranja telekomunikacione infrastrukture u sistemu georeferencirane baze podataka elektronske komunikacione infrastrukture koju razvija regulator. Proces mapiranja je u toku i plan je da u 2019. godini bude završen. Treba naglasiti da se Zakon o pristupu i postavljanju elektronskih komunikacionih mreža velike brzine ne može implementirati dok se ne uspostavi odgovarajuća dokumentaciona osnova u digitalnom obliku, u skladu sa Uredbom o sadržaju i načinu vođenja dokumentacione osnove i informacionog sistema i indikatorima za praćenje sprovođenja planskih dokumenata.¹²

U toku prethodne dvije godine, ostvaren je dinamičan razvoj elektronske komunikacione infrastrukture i mreža nove generacije koje obezbjeđuju brz pristup internetu. Penetracija širokopojasnih priključaka za domaćinstva, u odnosu na 2016. godinu, je povećana sa 53% na 74%. Po ovom indikatoru Crna Gora je veoma konkurentna i na evropskom nivou, jer je isti u 2017. godini u zemljama EU iznosio 75%. Čak 30% domaćinstava koristi brzine veće od 30 Mb/s, a 2016. godine to je bilo samo 3,6% (u EU: 33%).

---

¹² Vlada Crne Gore donijela je Uredbu 23.11.2017. godine. Predviđeno je da se dokumentaciona osnova uspostaviti u roku od tri godine od dana njenog stupanja na snagu.

Kada je u pitanju dostupnost mreža nove generacije tu je ostvaren napredak sa 26% na 68% u istom periodu (u EU oko 80%). Pokrivenost mobilnim 4G mrežama je veća od one koja je planirana prilikom aukcije spektra u 2016. godini i ista premašuje 97% naseljenog područja na nivou države, što je pri samom vrhu i na nivou EU.

Na kraju septembra 2018. godine, broj korisnika mobilne telefonije u Crnoj Gori iznosio je 1.234.103 (0,84% više nego u avgustu, a 8,19% nego u istom periodu prošle godine), što odgovara penetraciji od 199,04%. Ukupan broj priključaka fiksne telefonije iznosio je 168.832 (1.780 priključaka, odnosno 1,07% više nego u avgustu). Ukupan broj širokopojsnih priključaka, nezavisno od tehnologije koja se upotrebljava za pristup, iznosio je 156.060 (2,18 % više nego u avgustu, a 15,95% nego u istom periodu prošle godine).

3.2. Tržište rada i socijalna zaštita

3.2.1. Tržište rada

Pozitivni pomaci na tržištu rada se nastavljaju, što je rezultat intenzivnih aktivnosti usmjerenih ka zapošljavanju i zapošljivosti mladih, uz sve veći broj programa i mjera koje sprovode različite institucije uz podršku nacionalnog budžeta ili sredstava Evropske unije. Međutim, i dalje su prisutni izazovi koji se odnose na nedovoljno visoku stopu aktivnosti radne snage i stopu zaposlenosti, dugoročnu nezaposlenost, strukturnu neusklađenost ponude i tražnje, te neophodnost smanjenja stope nezaposlenosti, posebno mladih.

Prema podacima Ankete o radnoj snazi, stopa aktivnosti stanovništva (15+) za III kvartal 2018. iznosila je 57,6% i veća je za 1,4 p.p. u odnosu na II kvartal 2018, a za 1,2 p.p. u odnosu na isti kvartal prethodne godine. Istovremeno, došlo je do porasta zaposlenosti za 2,9% u odnosu na prethodni kvartal, a u odnosu na uporedni prethodne godine zaposlenost je povećana za 3,1%. Stopa nezaposlenosti smanjena je za 0,3 p.p. u odnosu na II kvartal, i u III kvartalu 2018. godine je iznosila 14,1%, a niža je za 0,7 p.p. u odnosu na uporedni kvartal. Trend oporavka zabilježen je i kod populacije od 15 do 24 godine, tako da je, u III u odnosu na II kvartal 2018. godine, smanjena stopa aktivnosti sa 36,0% na 35,5%, stopa zaposlenosti sa 27,4% na 26,0%, dok je stopa nezaposlenosti povećana sa 23,9% na 26,8%.

Prosječan broj zaposlenih, prema administrativnim izvorima, za deset mjeseci 2018. iznosio je 189.274 i veći je za 3,3% u odnosu na isti period 2017. godine. Pri tome, rast zaposlenosti zabilježen je kod 16 sektora djelatnosti, a u tri sektora je došlo do smanjenja. Takođe, smanjen je i broj nezaposlenih, tako da je krajem oktobra 2018. godine iznosio 41.302 lica, što je za 19,22% manje u odnosu na isti mjesec 2017. godine. Stopa registrovane nezaposlenosti, na dan 29. oktobar 2018. godine iznosila je 17,8% i niža je za 4,24 p.p. u odnosu na isti dan prethodne godine. Pri tome, učešće žena u registrovanoj nezaposlenosti je povećano sa 58,1% na 59,6%, dugoročno nezaposlenih za 4,2 p.p, dok se učešće mladih (do 25 godina) smanjilo sa 12,8% na 11,3%. Prosječna zarada (bruto), u oktobru 2018. godine, iznosila je 766 €, dok je prosječna zarada bez poreza i doprinosa (neto) iznosila 510 € i u odnosu na septembar 2018. godine manja je za 0,4%, a u odnosu na isti mjesec prethodne godine niža je za 0,2%.

Strateški okvir za realizaciju mjera i aktivnosti politike zapošljavanja definisan je Nacionalnom strategijom zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016-2020, čiji je osnovni cilj stvaranje optimalnih uslova za rast zaposlenosti i unapređenje ljudskih resursa. Implementacija Strategije bazirana je na aktivnostima koje se definišu godišnjim akcionim planovima. S tim u vezi, a u cilju povećanja učešća dugoročno nezaposlenih, žena i mladih, na tržištu rada u kontinuitetu se sprovode mjere aktivne politike zapošljavanja, koje se realizuju kroz različite programe namijenjene posebnim ciljnim grupama (javni radovi, programi obrazovanja i osposobljavanja), kao i programi namijenjeni za stimulisanje zapošljavanja i preduzetništva.

Za realizaciju mjera aktivne politike zapošljavanja Zavod za zapošljavanje Crne Gore je, u 2018. godini, opredijelio 4,6 mil.€ i, time, omogućio realizaciju novih aktivacionih mjera, prioritarno namijenjenih nezaposlenim ženama, dugoročno nezaposlenim i mladim licima. Shodno tome, programi aktivne politike zapošljavanja realizuju se za 3.649 nezaposlenih lica. U ukupnom broju učesnika programa aktivne politike zapošljavanja, lica ženskog pola učestvuju sa 64,1 %, mladi sa 28,7%, dok učešće dugoročno nezaposlenih iznosi 27,5%. Oko 47% učesnika su iz opština Sjevernog regiona.

U okviru Fonda za profesionalnu rehabilitaciju opredijeljeno je 6,0 mil.€ za unapređenje zapošljavanja lica sa invaliditetom. Kroz ove aktivnosti za 11 mjeseci tekuće godine uključeno je 697 lica sa invaliditetom.

Realizuju se i aktivnosti u pravcu stvaranja normativnih pretpostavki za bolje funkcionisanje tržišta rada. Donošenjem Zakona o radu i Zakona o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti stvoriće se uslovi za veću fleksibilnost na tržištu rada i veću prilagodljivost mjera aktivne politike zapošljavanja potrebama tržišta rada, kao i jačanje uloge posredovanja pri zapošljavanju.

3.2.2. Obrazovanje i istraživanje

Reforme u oblasti obrazovanja usmjerene su, prije svega, na stvaranje uslova za eliminisanje problema neusklađenosti ponude i tražnje na tržištu rada. Poseban problem predstavlja činjenica da interesovanje učenika za upis na programe koje traži tržište rada nije na potrebnom nivou. S tim u vezi, u skladu sa usvojenim setom reformskih zakona, realizuju se aktivnosti na svim nivoima obrazovanja.

U infrastrukturu obrazovno-vaspitnih ustanova, u 2018. godini, uloženo je preko 10,0 mil.€. Posebno treba istaći proširenje kapaciteta, odnosno povećanje mjesta u predškolskim ustanovama. U Glavnom gradu otvoreno je 500 novih mjesta, a u Budvi 200. U toku je izgradnja vrtića u Tuzima, a gradiće se i vrtić u Baru. Na ovaj način stvaraju se uslovi za povećanje obuhvata djece predškolskim obrazovanjem, a koji je u zadnje dvije godine povećan sa 59% na 70%.

Radi se na poboljšanju kvaliteta stručnog obrazovanja i njegove relevantnosti za tržište rada. Kao rezultat sprovedenih aktivnosti, uz odgovarajuću promociju, povećano je interesovanje za ovaj vid obrazovanja. Razvoju kvalifikacija i obrazovnih programa usklađenih sa potrebama tržišta rada posvećena je posebna pažnja. Ova aktivnost se realizuje u saradnji sa poslodavcima, na osnovu informacijama sa tržišta rada o nedostajućim vještinama i kvalifikacijama. Za školsku 2017/2018. godinu, urađeno je 10 obrazovnih programa, a 15 za školsku 2018/2019. godinu. U dualnom obrazovanju, odnosno praktičnom obrazovanju kod poslodavaca, u školskoj 2017/2018. godini bilo je 276 učenika, a u školskoj 2018/2019. godini će se obrazovati najmanje 500 učenika. Za ove namjene, u 2018. godini utrošeno je 250.000 € državnih budžetskih sredstava.

U skladu sa Konkursom za dodjelu sredstava iz Fonda za kvalitet i talente, dodijeliće se 500 hilj.€. U zavisnosti od kategorije, nagrade će se kretati od 500 do 2000 €, a prosjek nagrada će biti 1000 €. Nagradiće se najbolji učenici, nastavnici i škole. Po automatizmu, nagradu iz sredstava Fonda će dobiti učenici koji su prošle godine osvojili nagradu na državnom takmičenju u znanju u organizaciji Ispitnog centra Crne Gore, ili na međunarodnom takmičenju u znanju u koordinaciji Ispitnog centra Crne Gore.

U okviru projekta „Visoko obrazovanje i istraživanje za inovacije i konkurentnost“ koji realizuju Ministarstvo prosvjete i Ministarstvo nauke, a koji se finansira iz kredita Svjetske banke, sprovedena je naknadna eksterna evaluacija ustanova visokog obrazovanja u Crnoj Gori. Evaluaciju devet ustanova sproveo je tim nezavisnih međunarodnih eksperata, koje je angažovala Evropska asocijacija univerziteta (EUA), u okviru Programa za institucionalnu evaluaciju (IEP). Prethodna evaluacija sprovedena je

2013/2014. godine. Ocijenjeno je da u poređenju sa 2014. godinom, postoje osjetne i pozitivne promjene u pravnom i finansijskom okviru, kao i u ustanovama, te da se sve što je učinjeno tokom posljednje četiri godine može smatrati prvim, ali važnim korakom u dugom procesu reforme sistema visokog obrazovanja.

Program stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem, shodno propisima, organizuje se po sedmi put, za 2018/2019. godinu. U prvom krugu, 3.174 visokoškolca je povezano sa poslodavcima. U toku je drugi krug. Prema analizi koju je sproveo Ministarstvo prosvjete u saradnji sa Poreskom upravom, a koja se odnosi na prethodne godine realizacije Programa, oko 50% korisnika Programa je nastavilo radni angažman.

Donijeta je Strategija inkluzivnog obrazovanja 2019-2025, koja predstavlja nastavak realizacije mjera Strategije inkluzivnog obrazovanja koja je obuhvatila period od 2014. do 2018. godine i oslanja se na obavezujuća međunarodna načela, standarde i preporuke Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.

Vremenskom i sadržajnom usklađivanju obrazovanja odraslih sa evropskom politikom u ovoj oblasti posvećuje se značajna pažnja. Trenutno u Crnoj Gori postoji 100 ustanova koje se bave ovom vrstom obrazovanja. Kao partner sistemu obrazovanja, Privredna komora je u prethodnoj godini organizovala 51 edukativnu aktivnost koju je pohađao 2.621 učesnik, a u prvih 10 mjeseci ove godine na 43 edukativnu aktivnost, sa 2.759 učesnika.

Crna Gora je uložila napore na kreiranju povoljnog, stimulativnog i održivog inovativnog i razvojnog okruženja. U tom smislu, glavno usmjerenje je pametna specijalizacija, odnosno razvoj i korišćenje inovacija za podsticanje ekonomskog rasta i konkurentnosti kroz primjenu postojeće baze znanja i kompetencija. Na osnovu Globalnog inovativnog indeksa za 2018. godinu, Crna Gora se nalazi među 20 zemalja koje imaju bolje rezultate u inovacijama u poređenju sa nivoom razvoja. Najlošije je rangirana u segmentu rezultata znanja i tehnologija. Jedan od identifikovanih izazova je niži stepen ulaganja, koji značajno utiče na konkurentnost istraživačke i inovativne zajednice na međunarodnoj sceni. Problem predstavlja i mali broj istraživača. Sve ovo ima za posljedicu slabiji intezitet naučnih rezultata i proizvodnje visokih tehnologija. Odliv najboljih talenata još jedan je od izazova na koji je potrebno djelovati u narednom periodu.

Realizuju se aktivnosti na jačanju nacionalnog inovativnog ekosistema, a koje se oslanjaju na Strategiju inovativne djelatnosti (2016-2020) i Strategiju naučnoistraživačke djelatnosti (2017-2021), a biće ključna karika Strategije pametne specijalizacije (S3), koja je u pripremi. Jačanje nacionalnog inovacionog ekosistema podrazumijeva: jačanje instrumenata finansijske podrške za istraživanja i inovacije kroz grant šeme za inovativne i naučnoistraživačke projekte i Program centara izvrsnosti; jačanje ljudskih resursa i istraživačkih kapaciteta, uz stipendije za doktorska istraživanja sa ciljem ulaganja u 45 mladih istraživača, kao i zapošljavanje doktora nauka; dalji razvoj institucionalne podrške s ciljem pružanja podrške privrednim subjektima u svim fazama i segmentima njihovog rasta i poslovanja, stvaranje uslova za tehnološki transfer i usvajanje novih tehnologija, podrška privlačenju fondova za istraživanja i inovacije i uspostavljanje saradnje sa akademskim sektorom (ovaj segment se nadovezuje na „Tehnopolis“ i Naučno-tehnološki park u Podgorici, čiji tok implementacije je prolongiran zbog dinamike pregovora o modalitetu osnivanja i načinu izrade tehničke dokumentacije); razvoj podrške za start-up uz smjernice od strane Evropske komisije u okviru Instrumenta za podršku politikama (PSF) i kroz kreiranje mjera u okviru Programa za podsticanje start-up, s ciljem motivisanja preduzeća da se trajno orijentišu ka djelatnostima zasnovanim na znanju, kao i da se obezbijedi podrška početnicima u inovativnom biznisu; razvoj regionalne krupne istraživačke infrastrukture, koja će okupiti najbolje talente i, bez obzira gdje bude smještena, omogućiti konkurentnost domaćih preduzeća kroz transfer tehnologija i brojne biznis šanse koje su povezane sa konstrukcijom tehnologije i objekta u kome će biti smještena, kao i njegovim održavanjem i unapređivanjem.

3.2.3. Penzijski i zdravstveni sistem

U oblasti **penzijskog sistema** uredno se servisiraju sve obaveze. U skladu sa Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju, 1. januara 2018. godine, izvršeno je redovno usklađivanje penzija, vrijednosti penzije za jedan lični bod i drugih prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja za 2,28%. Prosječna penzija u oktobru 2018. iznosila je 284,32€ i veća je za 1,0% u odnosu na isti mjesec 2017. godine (280,05€).

Za isplatu redovnih mjesečnih primanja korisnicima prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja za deset mjeseci ove godine obezbijedena su sredstva u iznosu od 345,58 mil.€. Potrebna sredstva za isplatu prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja za oktobar 2018. iznosila su 34,55 mil.€ (33,92 mil.€ u oktobru 2017.), a broj korisnika prava ovog osiguranja bio je 129.615 (129.218), od kojih su 123.752 korisnici penzija (u oktobru 2017. 123.002), a 5.863 korisnici ostalih prava iz PIO, i njihov broj je smanjen za 5,7% u odnosu na isti mjesec 2017. kada je bio 6.261 korisnik. Došlo je do povećanja ukupnog broja korisnika penzija i sredstava za njihovu isplatu. Za finansiranje penzijskog sistema, prema Zakonu o budžetu za 2018. godinu planirano je 431,94 mil.€, što je više za 6,2 % od troškova penzijskog sistema u 2017. godini.

U cilju daljeg jačanja održivosti penzijskog sistema i pravednije raspodjele sredstava, u toku su aktivnosti na izmjenama i dopunama Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju.

Reforma **zdravstvenog sistema** je usmjerena na unapređenja kvaliteta zdravstvene zaštite i poboljšanje uslova za rad zaposlenih. U cilju prevazilaženja ispoljenih izazova, realizuje se značajan broj mjera i aktivnosti, kao što su:

- Projekat elektronskog zakazivanja specijalističkih pregleda, elektronskih servisa Fonda za zdravstveno osiguranje, te uključivanje privatnih apoteka u mrežu zdravstvenih ustanova za izdavanje lijekova na recept. Ovim projektom doprinijelo se napretku u organizaciji rada i pružanju usluga, smanjenju lista čekanja za pojedine specijalističke usluge, povećanju broja pruženih pregleda i usluga u bolnicama; smanjenju putnih troškova osiguranika u 2018. godini na teritoriji Crne Gore za oko 30% u odnosu na 2016. godinu; racionalizaciji i optimizaciji kadra u zdravstvenim ustanovama i afirmisanju projektovanja rešavanja potreba i dinamike dodjele specijalizacija;
- Usklađivanje potreba sistema sa planom, sprovođenje kontinuirane medicinske edukacije, a uspostavljen je i sistem praćenja kretanja zaposlenog kadra prema statusu i radnom mjestu;
- Sistem upravljanja i izvještavanja o donacijama je unaprijeđen i za prvih 9 mjeseci 2018. godine realizovane su donacije u različitim oblicima u vrijednosti 0,55 mil.€ (u 2017. ukupno 3,4 mil.€);
- Kontinuirano se unapređuje sistem upravljanja medicinskim otpadom, što rezultira smanjenjem količine tog otpada u zdravstvenim ustanovama (u periodu 2016-2018. za oko 15%);
- Ugovorena je nabavku opreme u vrijednosti 9,3 mil.€, što čini oko 79 % procijenjene vrijednosti Plana potreba za medicinskom opremom, i time poboljšana tehnološka opremljenost zdravstvenih ustanova. Pri tome, nabavljeni su najznačajniji uređaji: linearni akcelerator, magnetna rezonanca, angiograf i angio-sala, četiri skenera itd;
- Specijalizacije, edukacije, tehnička opremljenost omogućili su lekarima da samostalno sprovode nove savremene intervencije, a uz podršku privatnog sektora smanjen je broj upućenih pacijenata na liječenje van Crne Gore, za prvih 9 mjeseci 2018. za oko 600 pacijenata u odnosu na isti period 2017. godine, a ostvarena ušteda iznosi oko 2,0 mil.€. Istovremeno, prepolovljene su liste čekanja na kardiohirurške intervencije i procedure, za terapiju zračenja za oko 75% itd;

- Potpisano je više međunarodnih sporazuma i protokola o saradnji u cilju jačanja kvaliteta pruženih usluga zdravstvenog sistema, a posebno se izdvajaju: dvogodišnji sporazum o saradnji između Ministarstva zdravlja i SZO u nekoliko prioritarnih oblasti zdravstvene zaštite i Protokol o saradnji u oblasti transplantacione medicine sa Ministarstvom zdravstva Republike Hrvatske, prema kojem je posebno važna eksplantacija izvršena u septembru ove godine;
- Utvrđivanjem nove Liste lijekova, bolje snabdjevenosti, te dostupnosti lijekova doveli su do smanjenja troškova pacijenata za kupovinu lijekova, a na račun porasta učešća na teret Fonda za zdravstveno osiguranje u ukupnoj potrošnji lijekova na 72%. Restriktivnom politikom prepisivanja antibiotika smanjena je ukupna potrošnja za 3,8%. Povećan je obuhvat vakcinisane djece, sa zabrinjavajućih 46% u 2016. na 82% u septembru 2018. godine;
- Unaprijeđen je položaj i liječenje zavisnika od psihoaktivnih supstanci, oboljelih od HIV-a i mentalno oboljelih; otvoren je Nacionalni centar za autizam; obrazovan je Nacionalni savjet za prevenciju i kontrolu hroničnih nezaraznih bolesti u porastu, sa konkretnim zadacima djelovanja na prevenciju i liječenje;
- Sprovodi se skrining specifičnog karcinoma kod žena (karcinom grlića materice) na teritoriji cijele Države, kako bi se preduprijedio nastanak i širenje jedne od najčešćih bolesti sa smrtnim ishodom kod žena;
- U cilju podizanja standarda zaposlenih u zdravstvu, potpisan je Sporazum o obezbjeđivanju sredstava za rješavanje stambenih potreba zaposlenih u zdravstvu, na osnovu kojeg se izdvaja po 0,4mil.€ godišnje, za period 2018-2020. U finalnoj fazi je izgradnja po jednog stambenog objekta u Podgorici i Nikšiću, sa ukupno 167 stambenih jedinica.

Očekuje se da će implementacija preduzetih mjera i kvalitetna lista lijekova dovesti do daljeg poboljšanja pozicije Crne Gore na rang listi država *Evropskog zdravstvenog potrošačkog indeksa (EHIC)* u odnosu na 2017. godinu. Takođe, prema rezultatima CEDEM-ovih istraživanja, povjerenje građana Crne Gore u institucije zdravstvenog sistema konstantno raste, sa 43,1% iz juna 2017. godine na 54,8% u martu ove godine.

3.2.4. Socijalna zaštita

Naknade korisnicima socijalne i dječje zaštite isplaćuju se uredno. Ukupna davanja za socijalnu i boračko-invalidsku zaštitu za jedanaest mjeseci 2018. godine iznosila su 71,53 mil.€ i manja su 21,85% u odnosu na isti period 2017. godine, kada su iznosila 91,53 mil.€.

Unapređenjem Informacionog sistema socijalnog staranja (ISSS) i korišćenjem elektronskih baza podataka drugih organa javne uprave o korisnicima prava, značajno je smanjen broj korisnika pojedinih prava i olakšano utvrđivanje realnog broja onih koji ispunjavaju propisane uslove. Time su stvorene dodatne mogućnosti za pravedniju raspodjelu i racionalnije korišćenje ovih namjenskih, ali ograničenih sredstava. Poslije ukidanja naknada za majke po osnovu rođenja troje ili više djece, novo pravo u 2018. godini koristi 2.367 žena, što je oko 11% broja korisnica prava na naknadu po tom osnovu iz 2017. godine. Do kraja godine očekuje se povećanje broja korisnica za oko 600, koje su pravo ostvarile po osnovu ranijeg rada na određeno vrijeme.

Reforma sistema socijalne i dječje zaštite usmjerena je na dalji razvoj usluga, pluralizam pružaoca usluga i uvođenje kvaliteta usluga i kvaliteta stručnog rada u cilju unapređenja kvaliteta života korisnika socijalne i dječje zaštite i njihovog osnaživanja za samostalan i produktivan život.

U tom smislu, a uz podršku UNDP-a, u toku je realizacija dva projekta: „Nastavak reforme sistema socijalne zaštite“ i „Razvoj kapaciteta za pružanje usluga socijalne zaštite u Crnoj Gori“, čime se obezbjeđuje širenje mreže adekvatnih objekata za povećani obuhvat lica koja ispunjavaju zakonske uslove za korišćenje socijalne pomoći, kao i upotpunjavanje strukture i povećanje kvaliteta usluga iz

oblasti socijalne i dječje zaštite. U ovoj godini je otvoren Dom za stare u Pljevljima, a u sklopu Doma za stare u Bijelom Polju otvoreno je odjeljenje za demenciju.

U okviru Regionalnog stambenog programa za rješavanje potreba starih i ugroženih lica realizovani su projekti izgradnje ukupno 222 stambene jedinice za Kamp Konik u Podgorici i 94 stambene jedinice u Beranama, čime je omogućeno zatvaranje kolektivnih centara Rudeš I i II. Rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica predstavlja dio predpristupnih pregovora između Crne Gore i Evropske unije.

Uspostavljen je sistem licenciranja pružaoca usluga i stručnih radnika u oblasti socijalne i dječje zaštite, a u cilju razvoja profesionalnih kompetencija zaposlenih uspostavljen je postupak akreditacije programa obuke.

Prevazilaženje i odgovor na izazove u oblasti socijalne zaštite zahtijeva povećanje učešća jedinica lokalne samouprave u finansiranju prava iz socijalne i dječje zaštite, kao i obezbjeđenje većeg broja NVO, fizičkih lica i privrednih društava koji pružaju usluge.

3.3. Prerađivačka industrija

Nakon dvije godine pada, prerađivačka industrija za devet mjeseci 2018. bilježi rast od 5,3%, kao rezultat povećane proizvodnje prehrambenih proizvoda (8,1%), hemijskih proizvoda (20,3%), ostalih nemetalnih minerala (60,5%) i osnovnih metala (5,4%). Učešće prerađivačke industrije u ukupnoj industrijskoj proizvodnji u posljednje dvije godine je bez promjena i kreće se oko 58%. Sa druge strane, mijenja se struktura unutar prerađivačke industrije, uz rast učešća proizvodnje osnovnih metala, nemetalnih minerala, proizvoda od drveta, i smanjenje učešća proizvodnje pića, duvana i farmaceutskih proizvoda. Proizvodnja aluminijuma, kao dominantan dio proizvodnje osnovnih metala, bilježi rast 6,5%, dok je po osnovu izvoza aluminijuma prihodovano 58,4 mil.€ (1/5 ukupnog izvoza Crne Gore), ili 10,2% više u odnosu na uporedni period 2017. godine.

Realizacijom najavljenih investicija, u Kombinat aluminijuma Podgorica otpoćeće proizvodnja u četiri fabrike prerade za potrebe automobilske industrije, a repromaterijal će dobijati od nove fabrike legura, čije se otvaranje očekuje u februaru naredne godine. Strateški cilj kompanije je da od 2020. godine izvozi samo prerađeni aluminijum, a ne sirovinu kao do sada. Proizvodnja šumskih sortimenata bilježi pad od 13,0%, pri čemu je najveći pad registrovan kod ogrijevnog drveta. Pad proizvodnje, kao i primjena Uredbe o ograničavanju izvoza šumskih sortimenata, uticali su da izvoz plute i drveta za devet mjeseci bude niži za 8,8%. Do kraja godine se očekuje donošenje Programa reorganizacije koncesionog sistema korišćenja šuma, kojim će biti definisane mjere i aktivnosti za dalji razvoj novog koncepta gazdovanja šumama, predložene neophodne zakonodavne i organizacione promjene, urađena procjena fiskalnog uticaja i prikazani efekti mjera na održivost gazdovanja šumama i drvnu industriju. Program će sadržati projekciju budžetskih prihoda i rashoda od gazdovanja šumama. Proizvodnja duvana još uvijek nije obnovljena.

U okviru podsticajnih mjera razvoju preduzetništva i biznisa, sa fokusom na prerađivačku industriju, realizuju se aktivnosti kroz:

- I.   **Projekte sa finansijskom podrškom koji za efekat imaju kreiranje novih radnih mjesta:**

- *Kreditnu podršku Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore.* U toku 2018. godine podržano je 28 projekata, u ukupnom iznosu od 7,49 mil.€, a broj novozaposlenih lica po ovom osnovu iznosi 44;
- *Implementaciju Uredbe o podsticanju direktnih investicija.* U 2018 godini je nastavljena realizacija 6 ugovora zaključenih 2016.godine, od kojih su četiri kompanije u cjelosti realizovale investicione projekte. Sredstva opredijeljena po ovom osnovu u 2018. godini iznosila su oko 330.000 €, dok će isplatom preostale dvije rate, u iznosu od 120.000€, biti finalizovan proces realizacije svih investicionih projekata zaključenih 2016. godine, u ukupnom iznosu od 1,482 mil.€. Ukupan broj novozaposlenih lica od početka realizacije ovih ugovora iznosi 285, od čega je 67 lica zaposleno u 2018. godini. U 2017. godini nijesu zaključeni novi ugovori o korišćenju sredstava za podsticanje direktnih investicija, dok je u toku procedura donošenja nove uredbe, nakon čega će biti objavljen javni oglas.
- *Program podrške modernizaciji prerađivačke industrije.* Do kraja septembra je pristiglo sedam zahtjeva firmi koje posluju u oblastima proizvodnje namještaja, građevinske, papirne i drvne industrije. Odobrena su dva zahtjeva i dodijeljeno 40.000 € bespovratnih sredstava, uz 310.000 € kreditnih sredstava od strane IRF, a nabavljeno mašina i prateće opreme u vrijednosti od 316.760 €. Ostali zahtjevi su u proceduri razmatranja kod IRF. Za realizaciju ovog Programa u 2018. god. je opredijeljeno 150.000 €;
- *Program za unapređenje inovativnosti malih i srednjih preduzeća.* Budžet za realizaciju Programa u 2018. iznosi 50.000 €, primljeno je 20 prijava, dok je kriterijume i uslove ispunilo 9 preduzeća, kojima je opredijeljeno 30.000 €;
- *Program podsticaja razvoja klastera.* Od 21 pristiglih zahtjeva u 2018. godini, odobreno je 10 aplikacija/klastera sa kojima su potpisani ugovori o dodjeli subvencija, u ukupnoj vrijednosti od 107.658 €;
- *Program povećanja regionalne i lokalne konkurentnosti, kroz usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda.* U 2018. godini je primljeno 60 aplikacija, dok je uslove za dodjelu subvencije (granta) ispunilo 35 preduzeća, sa kojima su potpisani ugovori u ukupnom iznosu od 100.482 €.

3.4. Poljoprivreda i ruralni razvoj

Agrobudžet za 2018. godinu iznosi 39.955.800 € i veći je za 26,8% od Agrobudžeta za 2017. godinu. Pri tome, od ukupnog iznosa sredstava, na sredstva iz Budžeta se odnosi 47,0%, na sredstva iz donacija 41,6% i na sredstva iz kredita 11,4%.

U 2018. godini raspisano je preko 20 javnih poziva za razne vidove podrške u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja uključujući između ostalog podršku razvoju vinogradarstva i vinarstva, pčelarstva, podizanju i opremanju voćnih zasada, maslinarstvu, povrtarskoj proizvodnji, proizvodnji ljekovitog i aromatičnog bilja, organskoj proizvodnji, unapređenju stočnog fonda, kvalitetu sirovog mlijeka itd. Takođe javni pozivi su objavljeni za podršku razvoju akvakulture i marikulture. Pri tome, značajan broj javnih poziva je zatvoren ubrzo nakon objavljivanja, zbog iskorišćenosti sredstava, a što govori o velikom interesovanju poljoprivrednih gazdinstava za podršku.

Direktna plaćanja u stočarstvu, koja su se sprovodila tokom 2017. godine, obuhvatala su premije po grlu i podršku razvoju tržišne proizvodnje i otkupne mreže mlijeka. Po ovom osnovu prošle godine isplaćeno je 5.048.434,00€, a u 2018. opredijeljena sredstva za direktna plaćanja u stočarstvu i podrška razvoju tržišne proizvodnje i otkupne mreže iznose 4.969.000,00€.

Sredstva podrške za pčelarstvo u 2017. godini iznosila su 169.00,00€, a realizovano je 205.296,00€. Sredstva su bila namijenjena: proizvodnji selekcionisanih matica, unapređenju kvaliteta pčelinjih

proizvoda i zdravstvenog stanja pčelinjih zajednica, stručnom osposobljavanju pčelara, organizovanju pčelarskih manifestacija i savjetovanja, preradi voska, nabavci voska kao i za podršku mladim pčelarima. U 2018. godini za podršku unapređivanja pčelarstva opredijeljeno je 290.000,00€.

Podrška povrtarskoj proizvodnji, u ovoj godini, iznosi 330.000,00€ i realizovana je kroz javni poziv.

Za razvoj sektora vinogradarstva i za 2018. godinu, izdvojeno je 170.000,00€, dok je 67 gazdinstava u 2017. ostvarilo podršku u ukupnom iznosu od 159.729,00€, a zasnovano je i novih 20 ha vinograda.

Za sektor maslinarstva Agrobudžetom za 2018. godinu opredijeljena su sredstva u iznosu od 170.000,00€.

U okviru projekata IPARD like 1 i IPARD like 1.2 uspješno je realizovano 347 projekata ukupne vrijednosti investicija 10,306,777.40 €, a isplaćena bespovratna podrška iznosi 5,059,833.61 €.

Cilj podrške IPARD like 2 projekta jeste jačanje sektora proizvodnje hrane u Crnoj Gori, kroz unapređenje subjekata u poslovanju hranom i dostizanje nacionalnih i EU standarda u oblasti bezbjednosti hrane. Kroz ovaj instrument podrške u 2018. godini je realizovano 25 projekata. Ukupan iznos investicija iznosi 3,614,117.74 €, dok je isplaćena bespovratna podrška u iznosu od 1,515,555.46 €.

Do kraja 2018. godine očekuje se realizacija još 11 ugovorenih projekata u okviru IPARD like 2, IPARD like 2.2 i IPARD like 2.3 i IPARD like 2.4 projekata, ukupne vrijednosti investicija 1,065,369.84 € (bez PDV-a) i isplata bespovratne podrške u iznosu od 532,884.35 €. U prvom kvartalu 2018. godine realizovano je 6 projekata ukupne vrijednosti investicija 1.062.531,71 €, dok je isplaćena bespovratna podrška u iznosu od 446.441,90 €. U drugom kvartalu 2018. godine realizovano je 10 projekata ukupne vrijednosti investicija 1,270,829.43 €, dok je isplaćena bespovratna podrška u iznosu od 535,961.96 €. U trećem kvartalu 2018. godine (jul-septembar) realizovano je 5 projekata ukupne vrijednosti investicija 666,148.25 €, dok je isplaćena bespovratna podrška u iznosu od 277,908.94 €.

Objavljen Prvi Javni poziv za korišćenje sredstava iz IPARD Programa za investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava. U okviru javnog poziva zainteresovani poljoprivredni proizvođači su se mogli javiti za investicije u izgradnju objekata, nabavku opreme, kupovinu mehanizacije, u svim sektorima proizvodnje. Visina prihvatljivih investicija je od 10.000€ do 500.000€, a visina podrške od 60%-70% investicije. Sam IPARD Program je vrijedan oko 87,0 mil.€, od čega je 39,0 mil.€ sredstva Evropske unije dok je 12,0 mil.€ kofinansiranje od strane države. Ostatak su investicije poljoprivrednih proizvođača. Finansijska podrška za ovaj javni poziv sastoji se od 75% sredstava obezbijeđenih kroz Instrument pretpristupne pomoći za ruralni razvoj Evropske unije (IPARD), shodno Finansijskom sporazumu za IPARD II 2014-2020 i 25% nacionalnih sredstava obezbijeđenih iz državnog budžeta. Rok za podnošenje zahtjeva za podršku za Prvi javni poziv za Mjeru 1 istekao je 15. maja 2018. godine, a stiglo je ukupno 389 zahtjeva za dodjelu podrške. Ukupan iznos investicija iznosi 22,963,776.38 EUR (bez PDV-a). Ako se za prosjek uzme 70% potencijane podrške dolazi se do iznosa od 16,074,643.47 € (ovo je okvirni potencijalni iznos, jer će za većinu aplikacija sa juga i centralnog dijela podrška biti 60-65%, a za sjever najmanje 70%). U toku je administrativna kontrola zahtjeva za dodjelu podrške.

Takođe, objavljen je i Prvi Javni poziv za dodjelu sredstava finansijske podrške za Mjeru 3 „Investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i ribljih proizvoda“ Programa razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Crne Gore u okviru IPARD-a II 2014–2020. Predmet ovog javnog poziva su investicije u fizički kapital za preradu i marketing poljoprivrednih i ribljih proizvoda. Predaja aplikacija je završena jula ove godine. Visina prihvatljivih investicija je od 40.000€ do 1,5 mil.€ a visina podrške je 50% prihvatljive investicije. Predmet investicije može biti izgradnja, rekonstrukcija ili opremanje objekata za prijem i preradu, nabavka opreme, mehanizacije, uređenje infrastrukture na proizvodnoj jedinici,

investicije u izgradnju, rekonstrukciju ili opremanje postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, uvođenje sistema bezbjednosti hrane i upravljanje kvalitetom proizvoda. Finansijska podrška za ovaj javni poziv sastoji se od 75% sredstava obezbijeđenih kroz Instrument pretpriprustne podrške za ruralni razvoj Evropske unije (IPARD), shodno Finansijskom sporazumu za IPARD II 2014-2020 i 25% nacionalnih sredstava obezbijeđenih iz budžeta Crne Gore. Ukupno je stiglo 45 aplikacija i ukupan iznos investicija za koje se traži podrška je 22,968,077.91 € (bez PDV-a), dok je potencijalni iznos podrške 11,484,038.96 €. U toku je administrativna kontrola zahtjeva za dodjelu podrške.

3.5. Turizam

Turizam posljednjih godina bilježi rastuće učešće u ekonomiji Crne Gore i, prema Izvještaju Svjetskog savjeta za putovanja i turizam (WTTC), u kojem je Crna Gora prepoznata kao jedna od najbrže rastućih turističkih destinacija u svijetu, ukupni (direktni i indirektni) doprinos turizma BDP-u u 2017. iznosio je 23,7%, sa tendencijom da u 2028. generiše 27,9% BDP-a.

Pozitivan trend pokazatelja turističkog prometa iz prethodnih godina nastavljen je i tokom 2018. godine. U objektima kolektivnog smještaja za devet mjeseci je ukupno registrovano 926,7 hilj. turista, koji su ostvarili 3,8 mil. noćenja, što je povećanje od 12,4 i 7,5%, respektivno. Učešće stranih turista je i dalje dominantno i iznosi 90,3%, pri čemu je evidentan trend smanjenja učešća turista iz Srbije i Rusije, sa 36,2% za devet mjeseci 2017. na 29,2% za isti period 2018, a raste učešće zemalja Zapadne Evrope, sa 32,2% za devet mjeseci 2017, na 37,3% za devet mjeseci tekuće godine.

U cilju ostvarenja strateškog cilja, Crna Gora kao visoko-kvalitetna turistička destinacija sa cjelogodišnjim turističkim proizvodom, u kontinuitetu se sprovode mjere i aktivnosti na planu:

- **Unapređenja zakonskog i strateškog okvira.** Usvojen je Zakon o turizmu i ugostiteljstvu čime su stvoreni preduslovi za brže prevazilaženje glavnih prepreka razvoju turizma Crne Gore. Takođe, donešena su četiri podzakonska akta: o sadržaju i načinu vođenja Centralnog turističkog registra; vrstama, minimalno-tehničkim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata; obliku, sadržini i načinu vođenja evidencije zaključenih ugovora o turističkom putovanju i organizovanju izleta i obrascu licence za obavljanje turističke djelatnosti – turistička agencija. U toku su aktivnosti na izradi Strategije razvoja kulturnog i ruralnog turizma do 2023, sa akcionim planom, kao i aktivnosti na pripremi za izradu Strategije razvoja zdravstvenog i nautičkog turizma. U okviru rada Klastera za zdravstveni turizam, organizovano je učešće na nekoliko značajnih konferencija i dogovorena saradnja sa kompanijama specijalizovanim sa zdravstveni turizam. Razvojni potencijal zdravstvenog turizma je prepoznat i u okviru aktivnosti na izradi Strategije pametne specijalizacije za period 2018-2024. godine, čiji je glavni cilj da se stvore preduslovi za razvoj sektorskih oblasti, kroz investiranje u istraživanje i inovacije;
- **Unapređenja turističke infrastrukture** - Kontinuiranom primjenom stimulansa i podsticaja podstiče se izgradnja hotelskih kapaciteta visoke kategorije. Od januara 2018. primjenjuje se snižena stopa PDV-a od 7%, na usluge pripremanja i usluživanja hrane, pića i napitaka u hotelima sa najmanje četiri zvjezdice u Sjevernom regionu, odnosno sa najmanje pet zvjezdica u Središnjem i Primorskom regionu. Od početka godine otvoreno je 25 novih hotelskih objekata, od koji šest hotela sa 5 zvjezdica i devet hotela sa 4 zvjezdice;
- **Smanjenja sezonalnosti poslovanja i regionalne nejednačenosti ponude** - Realizuju se aktivnosti usmjerene na diverzifikaciju turističke ponude, sa ciljem produženja trajanja sezone i razvijanja cjelogodišnjeg turističkog proizvoda baziranog na prirodi, eko-gastronomskim rutama, povezivanju turizma i poljoprivrede, unapređenju manifestacionog i kongresnog segmenta turističke ponude, kao i razvoju kulturnog, ruralnog, zdravstvenog, nautičkog i drugih vidova turizma;

- **Dalje implementacije podsticajnih mjera u oblasti turizma** kojima je, za 2018/2019. godinu, opredijeljeno 645.000 €. Cilj ovih mjera je obogaćivanje i unapređenje ponude, razvoj inovativnih turističkih proizvoda, unapređenje ponude i podizanje kvaliteta usluga u seoskim domaćinstvima, podrška za zajedničko oglašavanje, podrška za sprovođenje zajedničke kampanje sa turoperatorima, organizovanje manifestacija, kao i organizacija međunarodnih kongresa i događaja u Crnoj Gori;
- **Promocije crnogorskog turističkog proizvoda**, sa fokusom na emitivna tržišta Zapadne Evrope, Rusije i Srbije, dok se promocija na dalekim tržištima, čiji turisti u toku odmora posjećuju više zemalja, realizuje u saradnji sa nacionalnim turističkim organizacijama zemalja regiona. Promocija na globalnom nivou se ostvaruje i on-line promotivnim aktivnostima. S tim u vezi, urađen je film „Dobrodošli u Crnu Goru“, kojim je predstavljena cjelokupna ponuda destinacije, kao i brošura „Arome i ukusi Crne Gore“, kao gastro-ponuda destinacije;
- **Poboljšanja avio dostupnosti**. U pripremi je model podsticaja za avio-saobraćaj, sa ciljem uvođenja avio-konekcija sa važnih turističkim emitivnim tržištima, kao i povećanja frekventnosti sa već postojećih.

3.6. Zaštita životne sredine

Crna Gora je otvorila pregovaračko poglavlje 27, Životna sredina i klimatske promjene, po mnogim parametrima, jedno od najtežih i finansijski najzahtjevnijih u pregovaračkom procesu, za koje je, do 2035. godine, neophodno više od 1,4 mlrd.€. Od ovoga iznosa, oko 800,0 mil.€ odnosi se na izgradnju i održavanje postrojenja za prečišćavanje komunalnih otpadnih voda i infrastrukturu u oblasti pijaće vode i zaštite od poplava.

Donešena je Odluka o osnivanju **Fonda za zaštitu životne sredine**, čije uspostavljanje je predviđeno Zakonom o životnoj sredini. Zadatak Eko-fonda je osiguranje sredstava za realizaciju projekata, čiji je cilj očuvanje svih komponenti životne sredine i racionalno korišćenje prirodnih resursa, kao osnovnih uslova održivog razvoja. Svojim djelovanjem Fond će doprinijeti realizaciji strateške vizije Crne Gore kao ekološke države, koja će građanima omogućiti ostvarenje osnovnog prava na čistu i zdravu životnu sredinu. Sredstva za njegovo finansiranje obezbjeđivaće se iz budžeta Crne Gore, od sredstava eko-naknada, domaćih i stranih donacija i kredita i drugih vidova finansiranja, što je uređeno Zakonom o životnoj sredini.

Značajno su intenzivirane i ubrzane aktivnosti na realizaciji projekta “Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje” koji Vlada Crne Gore realizuje u saradnji sa Svjetskom bankom¹³. Cilj projekta je konačna sanacija i remedijacija 4 identifikovane tzv. „crne ekološke tačke“, a to su: Kombinat Aluminijuma Podgorica (dva bazena crvenog mulja i deponija čvrstog otpada), Jadransko brodogradilište Bijela (deponija grita i kontaminiranog zemljišta), Termo-elektrana Pljevlja (deponija pepela i šljake Maljevac) i Rudnik „Šuplja stijena“ Pljevlja (flotacijsko jalovište Gradac), kao i rješavanje pitanja tretmana opasnog otpada.

Javni poziv za izbor izvođača radova na remedijaciji lokacije Bijela objavljen je 11.09.2017. Ugovor sa izabranim izvođačem radova na lokaciji Brodogradilišta Bijela, kompanijom Valgo S.A. Francuska, potpisan je 05.06.2018. Pored rješavanja pitanja višedecenijske kontaminacije lokacije Brodogradilišta Bijela gritom, višestruki su efekti koje će donijeti aktivnost remedijacije. Čišćenjem lokacije stvoreni su uslovi za buduću valorizaciju prostora kroz Ugovor o davanju na koncesiju brodogradilišne luke konzorcijumu Damen/Porto Montenegro koji je potpisan dana 30.11.2018. godine. Očekivani završetak radova na remedijaciji lokacije Bijela je mart 2020. godine.

¹³ Tokom 2018. godine, restrukturiran je Ugovor o zajmu sa Svjetskom bankom.

U toku je izrada Idejnog projekta remedijacije za lokaciju Gradac sa konsultantom JV NIK COM/Institut za rudarstvo i metalurgiju Bor. Prethodno su završena geodetsko snimanje lokacije, kao i detaljna geološka istraživanja, izvedena na osnovu revidovanog projekta geoloških istraživanja i uz prisustvo nadzora nad geološkim istraživanjima. Izrada Elaborata o procjeni uticaja na životnu sredinu ugovorena je sa JV Ambiente (Italije)/SES(CG).

U martu 2018. godine, potpisan je i podkreditni ugovor sa Elektroprivredom Crne Gore (EPCG) za sanaciju deponije Maljevac. Sredinom oktobra 2018. revidovan je Glavni projekat nastavka korišćenja i postepene (fazne) rekultivacije deponije Maljevac. U toku je prevod projektne dokumentacije i priprema tenderske dokumentacije za izbor Izvođača radova, kao i za Nadzor nad izvođenjem radova. Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo je u procesu izrade. Rok završetka je 15.12.2018, a odabrana je firma ENCON (Turska). Elaborat o obezbjeđenju dokaza i procjeni vrijednosti nepokretnosti za proces eksproprijacije završen je u novembru 2018. Trenutno se radi na četvrtoj verziji izvještaja Akcionog plana preseljenja (RAP).

Urađen je Nacrt Plana aktivnosti vezanih za remedijaciju lokacije Kombinata aluminijuma Podgorica.

Tokom 2015. godine, uspostavljen je model privremenog zakupa i upravljanja lokalitetom Ulcinjske solane od strane Javnog preduzeća za nacionalne parkove (JPNP). Kako je opredijeljenje da se Solana formalno-pravno zaštiti, usvojen je Prostorno urbanistički plan (PUP) za opštinu Ulcinj koji podrazumijeva proglašenje Solane parkom prirode na ukupnoj površini i nominaciju prostora za upis na Ramsar listu močvara od međunarodnog značaja. Isti tretman predviđen je i u Prostornom planu posebne namjene za obalno područje, koji je Skupština donijela krajem jula 2018. godine.

Nakon konsultacija sa Evropskom komisijom, iz Fonda za evropsku integraciju 13.02.2017. započeta je realizacija projekta „Finalizacija studije zaštite područja Ulcinjske solane” na kojem su bila angažovana tri EU eksperta. Projekat je završen krajem novembra 2017. izradom sveobuhvatne Studije zaštite Ulcinjske solane u kojoj su obrađena sva pitanja od značaja za ovaj lokalitet. Studijom je predloženo da se ovo područje proglasi zaštićenim prirodnim dobrom-park prirode.

Usvojena je Informacija o projektu „Finalizacija studije zaštite područja Ulcinjske solane” i donijet zaključak kojim se Opština Ulcinj obavezuje da pokrene postupak uspostavljanja zaštite nad Ulcinjskom solanom, kroz organizovanje Javne rasprave za Studiju zaštite i Predlog odluke o proglašenju zaštićenog prirodnog dobra. Potrebna dokumentacija, shodno zaključku Vlade, dostavljena je opštini Ulcinj koja treba da nastavi dalju administrativnu proceduru.

U Izvještaju o sprovođenju **Državnog plana upravljanja otpadom** za 2017. godinu navedeno je da je u Crnoj Gori, u 2017. godini, sakupljeno 254.523 tona komunalnog otpada sa kabastim i tzv. „zelenim” otpadom, što iznosi približno 98% procijenjene količine proizvedenog komunalnog otpada. Takođe, navedeno je i da jedinice lokalne samouprave nijesu organizovale upravljanje neopasnim građevinskim otpadom u skladu sa Zakonom, te da je potrebno da jedinice lokalne samouprave nastave preduzimanje aktivnosti na popisu neuređenih odlagališta koji bi trebalo da sadži podatke o lokacijama sa koordinatama, procijenjenim količinama otpada na tim lokacijama, fotografijama i planom sanacije. Na prevazilaženju ovih nedostataka intenzivno će se raditi u narednom periodu. Osim toga, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, u saradnji sa jedinicama lokalne samouprave, kontinuirano će raditi na jačanju ekološke svijesti u mikro sredinama o ekološkim i ekonomskim prednostima pravilnog upravljanja otpadom.

Donijeta je i Uredba o izmjenama i dopuni Uredbe o **uspostavljanju mreže mjernih mjesta za praćenje kvaliteta vazduha** kojom je pravno regulisana prva revizija mreže mjernih mjesta za praćenje kvaliteta vazduha, koja se u skladu sa Zakonom o zaštiti vazduha vrši redovno, na svakih 5 godina. Prvom

revizijom planirano je proširenje mreže sa sadašnjih 7 na 10 mjernih mjesta i izvršena je premještanje određenih postojećih mjernih mjesta na reprezentativnije lokacije ili na lokacije koje se smatraju potencijalno više ugroženim. Takođe, predviđeno je uspostavljanje mjernog mjesta za praćenje prekograničnog prenosa zagađenja na velikim udaljenostima kako bi se proširila saznanja o prekograničnom uticaju zagađenja koje potiče van granica Crne Gore.

Projekat „**Promovisanje upravljanja zaštićenim područjima kroz integrisanu zaštitu morskih i priobalnih ekosistema u obalnom području Crne Gore**“ uspostaviće okvir za prva zaštićena područja prirode u moru u Crnoj Gori i to Platomuni, Katič i ostrvo Stari Ulcinj koja obuhvataju najmanje 2301 hektar. Projekat sprovodi Ministarstvo održivog razvoja i turizma u saradnji sa Programom Ujedinjenih nacija za životnu sredinu iz Beča. Projekat se finansira iz Globalnog fonda za životnu sredinu (GEF) i to iznosom od 1,6 mil.\$. Kroz projekat će se realizovati uspostavljanje podsistema za integrisano upravljanje obalnim i zaštićenim morskim područjima.

Projekat „**Primjena ekosistemskog pristupa u Jadranskom moru kroz planiranje prostora morskog područja**“ (projekat GEF Adriatik) sprovodi se u okviru saradnje Ministarstva održivog razvoja i turizma i Mediteranskog akcionog plana Programa Ujedinjenih nacija za životnu sredinu (UNEP/MAP), uz podršku Globalnog fonda za životnu sredinu (GEF) u iznosu od 1,8 mil.\$. Projekat se realizuje u Crnoj Gori i Albaniji, a pružiće podršku reviziji i usaglašavanju nacionalnog programa monitoringa morske sredine s zahtjevima ekosistemskog pristupa i Integrisanog programa za monitoring i procjenu Barselonske konvencije. Projektom je takođe predviđena izrada prostornog plana morske sredine primjenom ekosistemskog pristupa Barselonske konvencije, za odabrana područja, poštujući zahtjeve Direktive o planiranju prostora mora (MSP).

Rezultati ovog projekta poslužiće kao osnova za sprovođenje IPA projekta „Podrška u implementaciji i monitoringu upravljanja vodama, Crna Gora“ čiji se početak očekuje tokom I kvartala 2019. godine, koji će pružiti podršku prenošenju Okvirne direktive o morskoj strategiji.

3.7. Javna uprava

Intenzivne aktivnosti u pravcu reforme javne uprave, usmjerene na stvaranje efikasne, efektivne i servisno orjentisane uprave, rezultiraće većim povjerenjem građana u njen rad, unapređenjem uslova poslovanja a, time, i na jačanje konkurentnosti privrede i kvaliteta života građana Crne Gore, kao najvažnijeg razvojnog cilja.

S tim u vezi, a u skladu sa Strategijom reforme javne uprave, realizovane su značajne aktivnosti i kreirana nova zakonska rješenja za unapređenje službeničkog sistema i sistema upravljanja ljudskim resursima u javnoj upravi (Zakon o državnim službenicima i namještenicima). Primjena novog Zakona o upravnom postupku, iz 2017. godine, omogućila je jednostavnije administrativne procedure za ostvarivanje prava građana i privrede pred javnopravnim organima.

Donešen je Srednjoročni program rada Vlade 2018-2020. godine i uspostavljen pravni okvir planiranja, koordinacije i praćenja realizacije vladinih politika. Takođe, u cilju unapređenja organizacione strukture, usklađivanja organizacije državne uprave sa evropskim standardima, propisivanja kriterijuma za osnivanje i funkcionisanje organa i utvrđivanje jasne linije odgovornosti u sistemu, na način da se doprinese efikasnosti rada i djelovanja, i obezbijedi visok nivo kvaliteta u pružanju usluga donešen je Zakon o državnoj upravi.

Utvrđen je **Plan optimizacije javne uprave Crne Gore**, čija implementacija predstavlja jednu od najznačajnijih aktivnosti u okviru procesa reforme i treba da doprinese unapređenju kvaliteta rada, uz smanjenje troškova javne uprave. U cilju adekvatnog praćenja procesa optimizacije i jačanja

koordinacije sprovođenja mjera iz Plana, na centralnom nivou formiran je Međuresorski tim, a uspostavljeni su i timovi za davanje mišljenja na predloge akata o sistematizaciji. S tim u vezi, urađen je i prvi Izvještaj o realizaciji Plana optimizacije javne uprave 2018-2020. za period 1.jul - 1.septembar 2018. godine, po kome je zabilježeno smanjenje broja zaposlenih za 339, od čega za 243 na lokalnom i 96 na centralnom nivou.

U fokusu reformskih aktivnosti u oblasti lokalne samouprave je unapređenje normativnog okvira koji obezbjeđuje razvoj, bolje funkcionisanje i efikasan rad lokalnih samouprava (Zakon o lokalnoj samoupravi i prateća podzakonska akta). U skladu sa AP Reforme javne uprave 2018-2020. pripremljeni su i promovisani modeli usklađenih akata JLS i započete aktivnosti na njihovoj pripremi i donošenju, a završetak procesa se očekuje krajem tekuće, odnosno početkom naredne godine.

U oblasti pružanja usluga javne uprave realizovan je veliki broj aktivnosti u pravcu pružanja usluga elektronskim putem. S tim u vezi, povećan je broj eUsluga na portalu eUprave za preko 80%, a u završnoj etapi je implementacija I faze eDMS sistema kojim je uspostavljena elektronska razmjena dokumenata. Kreiran je i katalog elektronskih usluga kako bi se u sistem eUprave uključile i JLS. Radi se na funkcionalnom unapređenju portala eUprave, razvoju novih modela servisa, te sagledavanju zadovoljstva korisnika. Uspostavljen je registar licenci državnih organa u cilju povećanja transparentnosti i pojednostavljivanja postupka licenciranja, dobijanja informacija na jednom mjestu i time unapređenja cjelokupnog poslovnog ambijenta.

Na svim nivoima je uspostavljen sistem monitoringa i praćenje reforme javne uprave. Ostvareni napredak u reformi najbolje je vidljiv kroz implemetaciju i pripremu adekvatnih zakonskih rješenja, ali je potrebno uložiti dodatne napore kako bi se ostvarili konkretni rezultati u realnom životu građana i ostvario strateški cilj reforme.